

Waarderingsrapport: Schalsum, Weidum & Westhem

Naam: Rimmer Wiebe van der Hoek

Opleiding: MA Religion and Cultural Heritage

Stageorganisatie: Stichting Alde Fryske Tsjerken

Begeleiders: Prof. dr. S. de Blaauw & dr. A.J.M. Irving

Datum: Augustus 2021

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Aanpak	3
Nicolaaskerk, Schalsum	5
Overzicht Waarden Nicolaaskerk	26
Actuele situatie Nicolaaskerk	27
Toekomstvisie Nicolaaskerk	29
Bronnen	31
Johanneskerk, Weidum	331
Overzicht Waarden Johanneskerk	52
Actuele situatie Johanneskerk	55
Toekomstvisie Johanneskerk	55
Bronnen	59
Bartholomeuskerk, Westhem	617
Overzicht Waarden Bartholomeuskerk	78
Actuele situatie Bartholomeuskerk	79
Toekomstvisie Bartholomeuskerk	79
Bronnen	82
Conclusie en Aanbevelingen	81

Inleiding

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft als hoofddoel ‘het herstel en de instandhouding van uit historisch oogpunt belangwekkende kerkgebouwen met aan- en toebehoren in de provincie Fryslân’. Een manier waarop dit doel wordt verwezenlijkt is door ‘het gebruiken van of doen gebruiken van de bedoelde gebouwen met aan- en toebehoren op passende wijze’. Deze twee laatste woorden leiden vaak tot verdeeldheid. Binnen de stichting, maar ook daarbuiten zijn er verschillende ideeën over hoe passend gebruik van de kerk kan worden ingevuld. Op zaterdag 3 juli ging het gesprek in de dorpskerk van Baaium ook deels hierover. Is het mogelijk om dancefeesten in de kerk te houden? Te bungeejumpen van de toren? Of een nagelsalon te faciliteren om zo meer jongere generaties bij de gebouwen te betrekken? Kortom: hoe kunnen andere vormen van gebruik ervoor zorgen dat ook nieuwe mensen zich verbinden aan het kerkgebouw? Dit verslag geeft geen antwoord op deze en andere grote vragen, maar geeft hopelijk wel een aanzet om in de toekomst meer aandacht te hebben voor de toekomstige bestemmings- en gebruiksmogelijkheden bij het waarderen van kerkgebouwen.

In dit verslag worden drie verschillende kerken, in bezit van Stichting Alde Fryske Tsjerken, gewaardeerd. Op basis van de waardering wordt een kort advies geschreven over een mogelijke toekomstige bestemming voor desbetreffende kerk. De opdracht is onderdeel van een stage voor de Master Religion and Cultural Heritage aan de Rijksuniversiteit Groningen. De voornaamste doelen van deze stage zijn het opstellen van een instrumentarium voor de waardering van kerkgebouwen, het leren schrijven van een adviesrapport, zowel literatuuronderzoek te doen als onderzoek op locatie en kennis op te doen over architectonische en kunsthistorische waarden van een kerkgebouw. Daarnaast probeerde ik tijdens de stage een beter beeld te krijgen van de huidige stand van zaken van Fries religieus erfgoed, het toekomstperspectief daarvan en het werk van een erfgoedorganisatie zoals Stichting Alde Fryske Tsjerken. Voor mijn stageperiode zou ik graag mijn begeleider prof. dr. Sible de Blaauw willen bedanken. Ook bedank ik Rommie van der Heide en Hester Simons voor de fijne ontvangst bij de stichting en de hulp tijdens de stage.

Aanpak

In dit verslag worden dus drie verschillende kerken, die in het bezit zijn van de Stichting Fryske Alde Tsjerken, gewaardeerd met het oog op herbestemming en hergebruik. Dit deels op basis van het rapport uit 2018 geschreven door Jan Doede Niemeijer en Rudolf Jan Wielinga. Mede op basis van dit rapport is gekozen voor de Nicolaaskerk te Schalsum, de Johanneskerk te Weidum en de Bartholomeuskerk te Westhem. Deze kerken waren oorspronkelijk niet bezocht en beschreven in het rapport uit 2018. Daarnaast hebben de kerken ook verschillende waarderingen gekregen, waardoor hopelijk dit verslag een diverser beeld qua waarden, actuele situatie en bestemmingsmogelijkheden. De Bartholomeuskerk kreeg in 2018 een beoordeling M2V1. Dit staat voor veelvoorkomend middelmatig en veranderbaar met de opmerking dat het om een eenvoudige boerenkerk gaat. De Nicolaaskerk kreeg als beoordeling M1. Deze code staat voor een bijzonder middelmatig interieur met als opmerking dat het een charmant uiterlijk heeft door de kleurstelling. De Johanneskerk te Weidum was in 2018 nog niet in het bezit van de Stichting. Voor dit onderzoek zijn de kerken allemaal één keer bezocht en daarbij uitgebreid gefotografeerd. Verdere informatie over de kerken is aangevuld met de beschikbare literatuur.

Voor het waarderen van de kerkgebouwen zijn zeven verschillende categorieën opgesteld. Op basis van de waarden van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de waarderingscriteria van de waarderingscommissie van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.¹ Bij elke categorie heeft het gebouw een ABC-score gekregen. A staat voor een hoge waarde, B voor een gemiddelde en C voor een lage waarde.

Ter verduidelijking is bij de meeste categorieën vermeldt waarop deze beoordeling is gebaseerd. In sommige gevallen is bij een categorie niets vermeld, dit omdat er geen directe voorbeelden zijn van desbetreffende waarde in de kerk. Ter verduidelijking en gebruiksvriendelijkheid is er per waarde categorie een tabel gemaakt met de desbetreffende ABC-score, zodat de waarden snel en makkelijk zijn af te lezen.

De actuele situatie van de kerk is onderverdeeld in vier categorieën: de basisgegevens van het gebouw, de vitaliteit van de geloofsgemeenschap (indien van toepassing), gebouwaspecten en locatie aspecten.² Hierbij gelden ook factoren die nu buiten beschouwing zijn gelaten, maar die wellicht relevant kunnen zijn bij een meer grondige waardering en inventarisatie: sociaal-maatschappelijke factoren, ruimte-economische ontwikkeling, relevante wetgeving, netwerk en commitment.

Bij de toekomstvisie wordt op basis van de waarden en de actuele situatie van het gebouw één of meerdere adviezen gegeven voor een mogelijke bestemming voor het gebouw.³ Vanzelfsprekend heeft elk gebouw verschillende waarden en een unieke actuele situatie, daarom is het belangrijk rekening te houden met deze verschillen bij herbestemming. Bij het aanpassen van de ruimtes is het wenselijk om recht te doen aan de cultuurhistorische waarden (waarden categorie 1.0). De nieuwe bestemming van het gebouw zal zich moeten verhouden tot deze waarden en kan ook een meer betekenisvolle bestemming krijgen als rekening wordt gehouden met de waarden die een gebouw bijzonder maken. Daarnaast is het wenselijk om oude bouwmaterialen en historische bouwtechnieken zoveel mogelijk te behouden waar mogelijk (waarden categorie 2.0). Als laatste is het ook van belang oog te hebben voor bijzondere kenmerken (waarden categorie 6.0) en deze mee te nemen in het ontwerp van de nieuwe bestemming. Dit kan de identiteit van de nieuwe bestemming versterken ook voor de omgeving. Denk hierbij ook aan de persoonlijke, emotionele en plaatselijke elementen in het interieur of exterieur. Bij het daadwerkelijk uitvoeren van de herbestemming is het onder andere belangrijk rekening te houden met de reversibiliteit van de aanpassing. Het moet in de toekomst mogelijk zijn een deel van de toevoegingen weer ongedaan te maken. Als laatste is het ook van belang te werken met gekwalificeerde en ervaren architecten, aannemers en ontwikkelaars.

¹ Waarden van de Rijksdienst zijn gebaseerd op de waarden die genoemd worden in *Een toekomst voor de kerken: Handreiking voor het herbestemmen van vrijkomende kerkgebouwen*.

² Factoren zijn samengesteld op basis van de inventarisatie punten genoemd op pagina 35 in *Bouwstenen voor een Kerkenvisie: Handreiking 2019 door het Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*.

³ Er zijn tien categorieën samengesteld voor herbestemming: religieus gebruik, sociaal-cultureel gebruik, particulier verhuur, cultureel of museaal gebruik, columbarium, gecombineerd gebruik, commercieel gebruik, zorg en sociaal-maatschappelijk werk, kantoren en wonen.

Nicolaaskerk

Schalsum

Het dorp Schalsum ligt ten noordoosten van Franeker in de gemeente de Waadhoeke (voormalig Franekeradeel). In 2020 telde het dorp 145 inwoners. Het dorp is rond het einde van de twaalfde of begin van de dertiende eeuw ontstaan op een terp. Waarschijnlijk is hierna in het midden van de dertiende eeuw de Nicolaaskerk gebouwd. De toren is iets later in de veertiende eeuw toegevoegd aan de kerk. De kerk is in 1975 overgenomen door de stichting. Tegenwoordig wordt de kerk nog wisselend gebruikt voor diensten door de PKN-gemeente Ried-Skingen. Deze gemeente bestaat uit de dorpen Ried, Skingen, Slappeterp, Dongjum, Schalsum, Boer, Peins en Zweins. De kerken in Boer, Peins en Zweins zijn ook in het bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.⁴

⁴ Hans Willems, *Levende stenen* (Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2020), 82-3.

Waarden

1. Cultuurhistorische waarde:

- 1.1. Religieus cultureel: *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en).*

Afbeelding 1: Kerkzaal met zicht op de consistoriekamer

- 1.2. Geografie en ruimte: *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) geografische landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling.*

In de literatuur wordt terecht opgemerkt dat de huidige indeling van de kerk bijzonder is. Het is een driedeling van voorkerk, kerkzaal en consistorie. Toch zou ik hierbij willen noemen dat de Nicolaaskerk niet de enige kerk is die een soortgelijke indeling heeft. Kerken zoals in Dronrijp, Grouw, Minnertsma, Nijland, Sneek, Stiens, Workum en Wijnaldum hebben een vergelijkbare indeling. Ook bij deze kerken wordt het koor nu gebruikt als voorportaal, consistorie of vergaderruimte.⁵ Desalniettemin geeft het scheiden van de kerkzaal en het koor een historische ontwikkeling weer binnen het Protestantse gebruik van het kerkgebouw.

⁵ Regnerus Steensma, "De omgang met het lege koor," *Alde Fryske Tsjerken* 7 (december 2012), 3.

De indeling laat mooi zien hoe de focus binnen de eredienst verschoof van het koor naar de preekstoel als liturgisch centrum.

- 1.3. *Techniek: Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en)*
- 1.4. *Innovatie: Belang van het gebouw/interieur/object wegens innovatieve waarde of pioniers karakter.*
- 1.5. *Herinnering: Belang van het gebouw/interieur/object wegens bijzondere herinneringswaarde.*

De Nicolaaskerk heeft in de kerkzaal een aantal zerken. De oudste zerk dateert uit 1486, de overigen komen voornamelijk uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Bij binnenkomst in de kerkzaal vanuit de consistoriekamer (vanuit het oosten) ligt er allereerst een kleine zerk voor Cornelia Greidanus (†1828).

Richting het westen ligt een zerk voor Tryntje Lolles (†1731) en haar zoon Haring Scheltes (†1731). Ernaast ligt de zerk voor de man van Tryntje en vader van Haring: Schelte Wytse (†1744).

Een andere zerk is voor Pieke Meintes Grada (1603), Iefke Piekkes Grada (†1611) en Pieke Taekes Grada (†1649). Deze zerk bevindt zich ter hoogte van de preekstoel in de kerkzaal.

Hiernaast ligt de grootste zerk van de kerk voor Teakele Piekkes Grada (†1633), Douwe Douwes Adema (†1684), Tietje Taekes Grada (†1670), Pieke Taekes Grada (†1655), Jeltje Meinderts (†1690) en Aukje Jetses (†1657).

Richting het westen liggen drie zerken naast elkaar. Het meest noordelijk ligt de zerk voor Antje Douwes (†1613). In het midden ligt de zerk van Maria van Roef (†1738). Daarnaast ligt de zerk van haar man Gerke Johannes Olthof (†1739). Gerke/Gerlacus Olthof was predikant te Schalsum en Boer.

Daarboven ligt beginnend vanaf noordkant de zerk voor Aagje Tjerks (†1618). Links daarvan ligt de zerk voor Trijntje Pieters Banga (†1706) en Hielkje Jans Ijsma (†1706). Aan de zuidkant ligt een zerk voor Pieter Jans Ijsma (†1717). Hij was ouderling en kerkvoogd in de kerk te Schalsum. Hij is begraven samen met zijn twee zonen Jan Johannes Ijsma (†1691) en Jan Pieters Ijsma (†1738).

Helemaal tegen de peiwand aan liggen nog twee zerken. De meest noordelijke zerk is voor Eise Piekkes Grada (†1639), Seerpke Wopkes (†1642), Pieke Eises Grada (†1647), Eise Jans Grada (†1727), Aaltje Tjerks (†1729) en Haaie Jans Grada (†1733). De zerk is ook voor meerdere personen, namelijk Sietske Piekkes Grada (1609), Sietske Eises Grada (1689) en Tietje Jans Grada (1717). Velen van de zerken zijn helaas beschadigd en/of versleten.

Tabel 1: Cultuurhistorische Waarde

	1.1 Religieus cultureel	1.2 Geografie en ruimte	1.3 Techniek	1.4 Innovatie	1.5 Herinnering	1.0 Gemiddelde
A		A				
B	B		B		B	B
C				C		

Afbeelding 2: Voorstelling van het Laatste Avondmaal op het derde paneel

2. Architectonische en architectuurhistorische waarde:

2.1. Historische waarde: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek.*

- 2.1.1. In de zuid -en oostmuur van het gebouw zijn sporen te vinden van de Romaanse bouwkunst. Hierin zijn onder andere gele en rode bakstenen te vinden, die hun intrede deden zo rond 1200. Er zijn ook sporen te vinden van twee gedichte rondbogige ingangen, twee rondboogvenstertjes en een Romaanse blokfries.
- 2.1.2. Precies in de oostzijde van het koor zit nog een dichtgemetseld rondboogvenster. In sommige gevallen wordt beweerd dat dit een spoor is van een hagioscoop, maar dit lijkt onwaarschijnlijk. Aangezien een hagioscoop normaliter zich bevindt aan de noord- of zuidmuur ter hoogte van de overgang tussen koor en schip.
- 2.1.3. In de koorsluiting is een breed rondboogvenster wat afwijkt van het spitsboogvenster in de muur. Daarnaast, links van de ingang naar het voorportaal, staat een met gele steen dichtgemetseld spitsboogvenster.

Afbeelding 3: Zuidmuur van de Nicolaaskerk

2.2. Onderdeel van een oeuvre: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar.*

De voorstellingen op de kuippanelen tonen namelijk veel overeenkomsten met die op de preekstoel uit Wijnaldum, vervaardigd in 1728. Het is niet met zekerheid te zeggen of dit het werk afkomstig is van dezelfde kunstenaar. Wellicht liet de vervaardiger van de preekstoel in Wijnaldum zich inspireren door de preekstoel van Schalsum. Of gebruikte hij dezelfde prenten als basis voor de Bijbelse voorstellingen. Het is dus niet duidelijk of de preekstoel onderdeel is van een oeuvre.

Afbeelding 4: Kuippaneel met daarop Abrahams Offerande (Wijnaldum) en de evangelist

Johannes (Schalsum)

2.3. Esthetische kwaliteiten: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.*

- 2.3.1. Het interieur van kerk heeft een opvallende kleursamenstelling. Het negentiende-eeuwse schotwerk, lambrisering en het meubilair zijn (oker)geel gekleurd. De houten vloer in de kerkzaal, het schotwerk in de consistoriekamer, de elementen in het doophek, het houten gewelf en de gewelfribben hebben een rode kleur gekregen.
- 2.3.2. De preekstoel is rijkelijk versierd met gewrongen, omslingerde kolommen met composietkapitelen. De panelen zijn versierd met voorstellingen van de vier evangelisten en het Laatste Avondmaal. De trap van de preekstoel draait om een schroefvormige paal. Het ruggeschot is versierd met vleugelstukken in de vorm van arenden.⁶

Afbeelding 5: Het ruggeschot van de preekstoel

⁶ Sytse ten Hoeve, *Friese preekstoelen* (Leeuwarden: De Tille, 1980), 141.

2.4. Bijzonder materiaal/ornamentiek: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst.*

- 2.4.1. Op het dak liggen blauw geglaazuurde pannen. Het is onduidelijk of het hier gaat om zogenoemde Lucas IJsbrandsz pannen.⁷ Of dat dit pannen zijn uit de voormalige Draisma de Vries fabriek uit Achlum.⁸
- 2.4.2. Verschillende onderdelen van de preekstoel zijn voorzien van bijzondere versieringen. De kuippanelen van de preekstoel versierd met een voorstelling van het Laatste Avondmaal en voorstellingen van de evangelisten met hun symbool. De trappaal van de preekstoel is gesneden in een schroefvorm.
- 2.4.3. De trek balken in het houten tongewelf zijn voorzien van sleutelstukken. Deze sleutelstukken zijn versierd met een peerkraalprofiel, een afwerkrand in de vorm van een peer.⁹

2.5. Samenhang: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).*

- 2.5.1. Het kerkgebouw is vele malen veranderd waardoor de samenhang tussen het exterieur en het interieur niet heel hoog is. Wel zijn onderdelen van zowel het exterieur als het interieur waarschijnlijk tegelijk ontstaan. Zo is het houten gewelf tegelijk aangebracht met de verhoging van het schip en het koor in de zestiende eeuw. De noordmuur en de twee spitsboogvensters aan dezelfde kant zijn in de negentiende eeuw vernieuwd. Waarschijnlijk tegelijk met het aanbrengen van het bankwerk, schotwerk en de lambrisering in het interieur.¹⁰
- 2.5.2. Er zou kunnen worden beargumenteerd worden dat ook de kleurstelling van het interieur bijdraagt aan de samenhang tussen exterieur en interieur. De (oker)gele en rode kleuren van het interieur komen ook terug in de gele en rode baksteen van de zuidelijke muur. Tevens zijn ook de ramen voorzien van een rood/paarse en gele kleur.

⁷ Peter Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken: Van Harlingen tot Wilhelmshaven* (Gorredijk: Uitgeverij Noordboek, 2007), 263.

⁸ André A. Buwalda, "Schalsum, de Nicolaaskerk," Stichting Alde Fryske Tsjerken, geraadpleegd op 9 juli, 2021, <https://aldefrysketsjerken.nl/index.php?saftid=saft|ce5e97ef-1c6c-4ed9-822e-8f93fddf2d32>.

⁹ Buwalda, "Nicolaaskerk."

¹⁰ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 263.

Tabel 2: Architectonische en Architectuurhistorische waarde

	2.1 Historische waarde	2.2 Oeuvre	2.3 Esthetiek	2.4 Materiaal + Ornamentiek	2.5 Samenhang	2.0 Gemiddelde
A						
B	B		B	B	B	B
C		C				

Afbeelding 6: De preekstoel van de Nicolaaskerk

3. Ensemblewaarde extern

3.1. Ensemble: *Betekenis van het exterieur als essentieel (Cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

Het muurwerk van de kerk is in verschillende fases ontstaan. Het oudste gedeelte in de zuidelijke en oostelijke muur bestaat uit rode gemêleerde steen en gele gemetselde steen. De spitsboogvensters en ingangen zijn op een later moment aangebracht. De noordmuur is met twee grote spitsboogvensters in de negentiende eeuw vernieuwd met kleine gebakken steen. Vergeleken met de zuidmuur zijn hier geen steunberen meer te vinden. Ook is aan het exterieur te zien hoe schip en koor zijn verhoogd aan het begin van de zestiende eeuw. De muren van de toren zijn beklampt, alleen aan de noordkant is nog iets van de oorspronkelijke bemetseling te zien.¹¹ Qua exterieur zijn er dus onderling veel verschillen, maar de gefaseerde bouwgeschiedenis is goed af te lezen. De kerk heeft een duidelijk vorm van een zaalkerk met westtoren en veelzijdige sluiting. Dit gepaard met de 'leesbaarheid' geven het exterieur haar ensemblewaarde.

Afbeelding 7: De noordmuur van de Nicolaaskerk

¹¹ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 263.

Tabel 3: Ensemblewaarde Extern

	3.1 Ensemble
A	
B	B
C	

4. Ensemblewaarde intern:

4.1. Ensemble: *Betekenis van het interieur/object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

Een van de meest bepalende onderdelen voor de ensemblewaarde van het interieur is de kleurstelling van het interieur. Net zoals bij het exterieur is ook het interieur opgebouwd in verschillende fases. Het houten tongewelf is afkomstig uit de zestiende eeuw, terwijl het bankwerk, de lambrisering en het schotwerk afkomstig zijn uit de negentiende eeuw. Mede door het gebruik van een rode kleur sluiten deze onderdelen uit verschillende periodes dus nog enigszins op elkaar aan. Andere onderdelen van het interieur wijken sterker af van de rest zoals de preekstoel uit 1711. Los van de kleur is de preekstoel ook veel rijker versierd in verhouding tot de andere interieuronderdelen. Ook is er het Van Dam orgel uit 1862 versierd met muziekinstrumenten, siervazen en acanthusbladeren, wat afwijkt van de rest van het interieur.

¹² Qua interieur is de kerk dus vooral ingericht als sobere negentiende-eeuwse Friese dorpskerk, met uitzondering van enkele bijzondere elementen zoals het orgel en de preekstoel.

Tabel 4: Ensemblewaarde Intern

	4.0 Ensemble
A	
B	B
C	

¹² Buwalda, "Nicolaaskerk."

Afbeelding 8: Het orgel van de Nicolaaskerk

5. Gaafheid en herkenbaarheid:

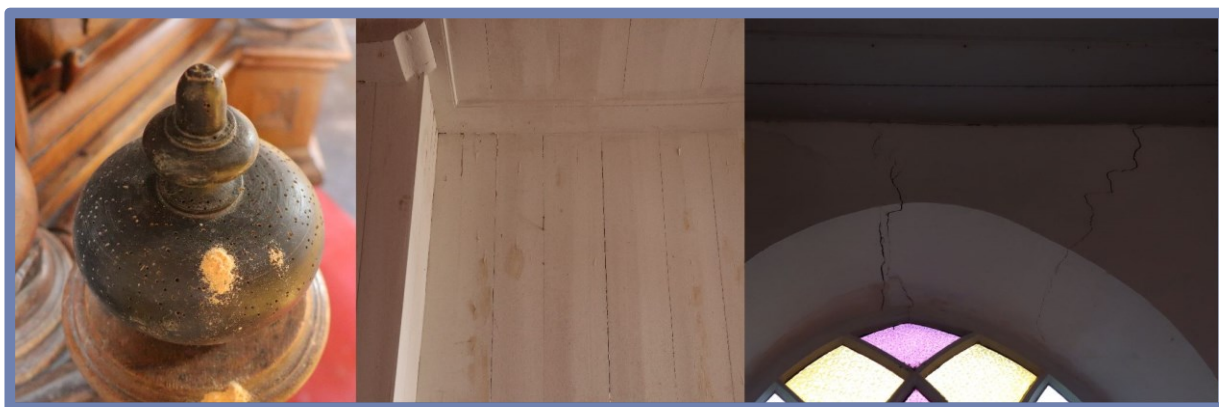
- 5.1. *Architectuur: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur.*

Zoals al eerder genoemd zijn in de zuidmuur van de kerk duidelijke sporen van de Romaanse bouwkunst en dus de oudste gedeelten van het gebouw zichtbaar. Denk hierbij aan de rondboog ingangen, rondboogvensters en het blokfries.

- 5.2. *Conditie: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid.*

- 5.2.1. In het interieur zijn er voorbeelden van achterstallig onderhoud op het moment van bezoek (2 juli 2021). Voorbeelden hiervan zijn sporen van houtworm in de preekstoel, scheuren in de muur/het stucwerk en het houten tongewelf, beschadigingen in de lambrisering en het schotwerk.
- 5.2.2. Qua gaafheid valt het orgel op. Het orgel is gebouwd door de firma L. van Dam & Zn. in 1862 en heeft nog steeds de oorspronkelijke kleur.¹³ Tijdens de bouw van het orgel zijn onderdelen uit het Van Gruisen orgel van de Hervormde kerk te Heerenveen gebruikt. Verder onderzoek is nodig om de huidige staat van het orgel vast te stellen.
- 5.2.3. Zover bekend verkeert ook de preekstoel uit 1711 nog in originele staat. Het eikenhout is bij het vervaardigen waarschijnlijk behandeld om de donkere kleur te krijgen. Ook wordt er gespeculeerd dat de preekstoel vroeger beschilderd zou zijn. De vijf voorstellingen zijn namelijk voorzien van banderollen waarop geen snijwerk is aangebracht. Het kan zijn dat deze banderollen werden beschilderd met de titel van de voorstelling of een korte poëtische tekst. Hiervoor zou meer grondig sporenonderzoek nodig zijn om dit met zekerheid te kunnen vaststellen.¹⁴

Afbeelding 9: Conditie Nicolaaskerk (1)

¹³ Willems, *Levende stenen*, 83.

¹⁴ Juub Bosmans, "Schalsum, de Hervormde Kerk," Stichting Alde Fryske Tsjerken, geraadpleegd op 2 juli, 2021, <https://beeldschrift.nl/PRO/api/file/saft/e83b35b20fce974d856ee0dd5cad8e7a/>.

Afbeelding 10: Conditie Nicolaaskerk (2)

- 5.3. Historische functie: *Belang van het gebouw/interieur/object als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie.*
- 5.3.1. Een belangrijk onderdeel in het interieur is de consistoriekamer in het koor van de kerk. Sommige onderdelen hierbinnen zoals het tapijt en de kachel zijn waarschijnlijk niet origineel, maar de functie van deze ruimte blijft duidelijk herkenbaar.
- 5.3.2. Andere interieuronderdelen waarbij de historische functie nog duidelijk herkenbaar is, zijn de preekstoel, het orgel en het bankenplan van de kerk. In het geval van de preekstoel zou kunnen worden gespeculeerd of deze nog in volledige oorspronkelijke staat verkeert (zie punt 5.2).

5.4. *Bouw -en gebruiksfasen: Belang van het gebouw wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen.*

5.4.1. De kerk is verdeeld in verschillende ruimtes door middel van houten wanden. Bij binnenkomst via de oostkant is er eerst een klein voorportaal aangebracht in het koor. Aan de noordkant van het koor is nog een aparte ruimte die nu als opslagruimte wordt gebruikt. Vanuit het voorportaal is de kerk richting het westen opgedeeld in een consistoriekamer, kerkzaal en voorkerk. Deze laatstgenoemde verschaft weer toegang tot de toren en de orgelgalerij. Deze opdeling van de kerk in verschillende ruimtes is nog altijd goed zichtbaar en is hiermee een goed voorbeeld van een ontwikkeling in het protestantse kerkinterieur in de negentiende eeuw. In deze periode werd vaker een nieuw doel gezocht voor de koorruimte. Zo ook werden er in Grouw, Minnertsga, Nijland, Stiens en Workum consistoriekamers in het koor geplaatst.¹⁵

5.4.2. Wat betreft historische functie en herkenbaarheid is een opmerking over de kleurstelling van het interieur ook op zijn plaats. De oker(gele) en rode kleur van het interieur wordt als typerend gekenmerkt in verschillende moderne beschrijvingen. Toch valt er aan de originaliteit van de kleuren te twijfelen. In een beschrijving uit 1979 wordt vermeld dat de banken een grijze kleur hebben. Het is dus waarschijnlijk dat het interieur pas na 1979 deze bijzondere kleurstelling heeft gekregen. In hoeverre de gele en rode kleuren teruggaan op de oorspronkelijke negentiende eeuwse kleuren van het bankwerk is niet bekend.¹⁶

5.5. *Ensemble: Belang van het gebouw wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.).*

Zoals genoemd bij punt 3, ensemblewaarde extern, heeft de kerk een exterieur waarin een duidelijke vorm is te zien. Ondanks het feit dat het kerkgebouw en de toren in verschillende fases zijn opgebouwd. Wat betreft de overige onderdelen is er een kerkhof rondom het gebouw waar nog actief wordt begraven. Door het ruimen van oude graven is er aan de westelijke kant van het kerkhof wel ruimte ontstaan. Om het kerkhof loopt verder een grindpad en aan de noordoostelijke kant staat een schuurtje. Er is geen hekwerk om de kerk heen geplaatst, behalve een modern toegangshek bij de uitrit.

5.6. *Omgeving: Belang van het gebouw/interieur/object in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.*

De Nicolaaskerk ligt iets buiten de dorpskern van Schalsum. De huizen in het dorp liggen vooral aan de Franekerweg en de Dorpsstraat. De kerk ligt iets ten noorden van het dorp op een deels afgegraven terp. Bovendien kijkt men vanuit het dorp op de zuidelijke muur; het oudste gedeelte van het gebouw. Door deze ligging wordt per toeval een van de belangrijkste aspecten van het exterieur benadrukt.

¹⁵ Sytse ten Hove, Peter Karstkarel en Regnerus Steensma, *Friese kerken: een inleiding* (Baarn: Bosch en Keuning, 1985), 97.

¹⁶ Juub Bosmans, "Schalsum, de Hervormde Kerk."

Afbeelding 11: Noordelijk gedeelte kerkhof (vanuit het westen gezien)

Tabel 5: Gaafheid en Herkenbaarheid

	5.1 Architectonisch	5.2 Conditie	5.3 Historische functie	5.4 Fasen	5.5 Ensemble	5.6 Omgeving	5.0 Gemiddelde
A							
B	B		B	B	B	B	B
C		C					

6. Zeldzaamheid:

- 6.1. Absolute zeldzaamheid: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorische, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht.*

Zoals bij andere punten ook al naar voren kwam is de preekstoel van de Nicolaaskerk van bijzondere waarde. Qua zeldzaamheid zijn vooral de trappaal, trapleuning met houtsnijwerk, de getorste kolommen in de trapleuning, de kolommen op de kuip en het ruggeschot belangrijk. Deze onderdelen zijn niet uniek binnen Friesland, maar wel van hoge kwaliteit. De grootste zeldzaamheid is afkomstig van de voorstellingen op de kuippanelen. Naast de kerk in Schalsum zijn er ook preekstoelen in Hardegarijp, Lemmer, Goënga en Wijnjeterp versierd met evangelisten figuren.¹⁷ Uniek is de voorstelling van het Laatste Avondmaal op het derde kuippaneel.

Afbeelding 12: Voormalige wijzerplaat in de toren

¹⁷ Ten Hoeve, *Friese preekstoelen*, 40.

6.2. Relatieve zeldzaamheid: *Uitzonderlijk belang van het gebouw/interieur/object wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van kwaliteiten (cultuurhistorisch, architectuur- en kunsthistorische of ensemble waarden).*

- 6.2.1. Onderdelen die hiervoor nog niet zijn genoemd, maar wel van enige cultuurhistorische waarde zijn het Duitse Rochlitz uurwerk in de toren gemaakt rond 1900. Op de toren bevindt zich verder een wijzerplaat uit 1984 en in de toren ligt de vorige wijzerplaat uit 1905.¹⁸ De klok in de toren is vervaardigd door de firma Van Bergen uit Midwolda in 1949.¹⁹
- 6.2.2. Het interieur bevat meerdere onderdelen van enige cultuurhistorische en architectuur- en kunsthistorische waarde zoals het houten zestiende-eeuwse tongewelf, de eikenhouten preekstoel uit 1711 en het Van Dam orgel uit 1862. Met name de preekstoel is van zeer hoge cultuurhistorische en kunsthistorische waarde. Door het gebruik van bijbelse voorstellingen maakt de preekstoel deel uit van een bijzondere groep. Er zijn slechts negen preekstoelen binnen Friesland met dit type versiering op de kuippanelen, bovendien zijn ze allemaal vervaardigd rond de achttiende eeuw.
- 6.2.3. Binnen het interieur is de driedeling van consistoriekamer, kerkzaal en voorkerk ook van een cultuurhistorische waarde. Deze opdeling is niet uniek binnen Friesland, maar geeft een belangrijke historische ontwikkeling weer van de omgang met het koor binnen de protestantse eredienst.
- 6.2.4. In het exterieur van de kerk is vooral de zuidelijke muur van architectonische waarde. In deze muur de oudste sporen van de kerk te vinden met duidelijke kenmerken van de Romaanse bouwkunst.

Tabel 6: Zeldzaamheid

	6.1 Absoluut	6.2 Relatief	6.0 Gemiddelde
A			
B	B	B	B
C			

¹⁸ Buwalda, "Nicolaaskerk."

¹⁹ Willems, *Levende stenen*, 82.

7. Situationele waarde:

7.1. Situationele intern: *Bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object/interieur voor het aanzien van zijn omgeving.*

In meerdere, ook niet wetenschappelijke, bronnen worden de kleuren van de Nicolaaskerk als typerend bestempeld. Hoewel dus kan worden getwijfeld aan de originaliteit van deze kleuren, zou ik stellen dat deze kleuren sterk verbonden zijn met de identiteit van het gebouw en zijn aanzien in de omgeving. Qua interieuronderdelen zou ik ook stellen dat preekstoel, met zijn zeer hoge cultuurhistorische en kunsthistorische waarde, bepalend is voor het aanzien van de kerk.

7.2. Situationele extern: *Bijzondere betekenis van het gebouw voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek.*

De situationele waarde van het exterieur wordt deels bepaald door de ligging van het gebouw. Doordat het iets buiten het dorp ligt en op een terp staat wordt de bijzondere positie ten opzichte van de rest van het dorp benadrukt. Vanuit het dorp zijn ook goed de sporen van de Romaanse bouwkunst in de zuidmuur te zien. Door deze aspecten van het exterieur wordt de cultuur-historische significantie van het gebouw voor het dorp benadrukt.

Tabel 7: Situationele waarde

	7.1 Intern	7.2 Extern	7.0 Gemiddelde
A			
B	B	B	B
C			

8. Overzicht Waarden Nicolaaskerk te Schalsum

	1.0 Cultuur Historisch	2.0 Architectuur	3.0 Ensemble Extern	4.0 Ensemble Intern
A				
B	B	B	B	B
C				

	5.0 Gaafheid Herkenbaarheid	6.0 Zeldzaamheid	7.0 Situationeel	8.0 Gemiddelde
A				
B	B	B	B	B
C				

Actuele situatie

Basisgegevens van het gebouw:

- **Bouwperiode en architect:** Toren is afkomstig uit de veertiende eeuw. De kerk is oorspronkelijk gebouwd in het midden van de dertiende eeuw.
- **Gebruiker(s):** Plaatselijke commissie Schalsum en PKN Ried-Skingen
- **Wettelijk eigenaar:** Stichting Alde Fryske Tsjerken
- **Adresgegevens:** Kerkstraat 4, 8813 JC Schalsum
- **Monumentenstatus:** Rijksmonument 15867
- **Huidig gebruik:** Vijf à zes keer per jaar worden er nog protestantse erediensten georganiseerd in de kerk. Daarnaast wordt het gebouw nog af en toe gebruikt voor rouw- en trouwdiensten en exposities. Daarnaast is de Nicolaaskerk is een stempelpost aan het Jabikspaad (*Jacobuspad*) voor pelgrims onderweg naar Santiago de Compostela (westelijke route).²⁰

Vitaliteit van de geloofsgemeenschap:

- **Aantal leden van de kerk:** Vijftig ingeschreven leden, tussen de twintig en dertig kerkgangers.
- **Kerkbezoek (Aantal andere evenementen in het gebouw en wat voor soort evenementen):** Zo'n vijf à zes keer per jaar worden er nog diensten georganiseerd door de PKN-Westerwert. Voornamelijk in de lente- en zomermaanden aangezien er geen verwarming aanwezig is.
- **Toekomstverwachting:** De PKN Ried-Skingen is een fusie tussen vijf Hervormde gemeenten, verdeeld over acht dorpen: Ried, Skingen, Slappeterp, Peins, Zweins, Schalsum, Boer en Dongjum. De kerken in Ried, Skingen, Slappeterp en Dongjum zijn in het bezit van de gemeente zelf. De resterende vier zijn overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Voor diensten worden deze kerken dus 'terug gehuurd'. De gemeente is een reizende gemeente, dit wil zeggen dat diensten wisselend worden gehouden in één van de acht kerken. Voorheen had de gemeente nog een part-time predikant, maar vanaf 2019 een kerkelijk werker. De gemeente is dus een vrij kleine en de verwachting is ook dat het ledenaantal zal afnemen in de toekomst. Daarbij is het percentage kerkgangers wel hoog voor het aantal ingeschreven leden.

Gebouwaspecten:

- **Bouwtechnische staat:** Bouwtechnische gezien verkeren het exterieur en interieur van de kerk in redelijk staat. Hierbij is jaarlijks onderhoud wel belangrijk.
- **Instandhouding behoefte:** De Nicolaaskerk is een rijksmonument. Naast het verbod op beschadigen, vernielen en verwaarlozen van het gebouw geldt er dus ook zorgplicht.
- **Restauratie en evt. achterstand:** Er is geen restauratie van het kerkgebouw nodig wel zijn sommige interieuronderdelen toe aan onderhoud zoals bij punt 5.2 is beschreven.
- **Energiekosten:** Op dit moment is het lastig in te schatten wat het relatieve energieverbruik van het kerkgebouw is. Het gebouw wordt op dit moment maar beperkt gebruikt en voornamelijk in de zomermaanden.

²⁰ Willems, *Levende stenen*, 83.

- **Aanwezigheid van bijgebouwen zoals keuken en toilet:** Nee
- **Aantal zitplaatsen:** 80
- **Opdeelbaarheid ruimte voor multifunctioneel gebruik:** De kerk is op dit moment al verdeeld in meerdere ruimtes. Beginnend in het westen is er allereerst de ruimte onder de toren. Deze is te bereiken via het voorportaal van de kerk. Dit voorportaal bevindt zich onder de galerij. Aan de noordkant bevindt zich ook een trap naar de galerij.
Door middel van een peiwand wordt dit voorportaal gescheiden van de kerkzaal. Bij het begin van het koor is een consistoriekamer geplaatst. Daarachter bevindt zich nog een voorportaal waar men via de ingang in het koor binnenkomt. Op de helft van het koor is nog een houten wand aangebracht om een opbergruimte te creëren in het laatstgenoemde voorportaal.
- **Waardevol interieur:** Het interieur is grotendeels afkomstig uit de negentiende eeuw. Met uitzondering van de preekstoel die in 1711 is vervaardigd.
- **Aanwezigheid monumentaal orgel:** De Sint-Nicolaaskerk heeft een orgel gemaakt door de Firma L. van Dam & Zn. in 1862.
- **Aanwezigheid onroerende interieuronderdelen:** In de kerkzaal staan de mannen- en vrouwenbanken, het doophek, de preekstoel en liggen vele grafzerken.
- **Aanwezigheid roerende interieuronderdelen:** Doopbekkenstandaard, elf houten voetenbankjes, Statenbijbel (1748), Statenbijbel (1775), Statenbijbel (1786), Statenbijbel (1853), vijf Statenbijbels (1862), Oud Testament (1906), vier avondmaalsschalen, een avondmaalskan, twee avondmaalsbekers, 50 avondmaalsb kertjes, twee aankondigingsborden, twee collecteschalen, twee collectebussen, twee collectestokken, twee archiefkisten en een kluis.
- **Aanwezigheid pastorie:** Nee

Locatie aspecten:

- **Kadastrale gegevens:**
 - **Kadastrale gemeente:** Ried
 - **Sectie:** F
 - **Grondperceel:** 21
- **Nabijheid basisvoorzieningen:** Schalsum zelf heeft weinig voorzieningen. Het dorp heeft een dorps huis, een autogarage en kookstudio. Voor andere voorzieningen is mijn vooral aangewezen op Franeker waar bijna alles te vinden zoals supermarkten, drogisterijen, cafés, restaurants, een theaterzaal en verschillende kerken waaronder de Martinikerk afkomstig uit de tweede helft van de veertiende eeuw.
- **Ruimtelijke en stedenbouwkundige situering:** De kerk staat ten noorden van de dorpskern op een terp, 300 meter ten noorden van de kerk loopt de A31. Vlak bij de kerk, in oostelijke richting, staan nog twee huizen.
- **Liggend in beschermd stads- of dorpsgezicht:** Nee
- **Parkeergelegenheid:** Ten zuiden van de kerk, net buiten het kerkhof, ligt een doodlopend pad waar auto's kunnen staan. Aan de Dorpsstraat is nog een parkeerplek voor zo'n zeven à acht auto's.
- **Bereikbaarheid met openbaar vervoer:** In het dorp is er een bushalte, maar hier stoppen op dit moment geen bussen. De dichtsbijzijnde bushalte is zo'n twee kilometer verderop in Franeker.
- **Mogelijkheid tot bijbouwen of verkleinen:** Nee

- **Aanwezigheid kerkhof en eventuele lopende grafrechten:** Het kerkhof is in bezit van de Protestantse Gemeente Ried-Skingen. Op het kerkhof rondom de kerk liggen nog vele graven. Ook in de kerk liggen er zerken in de kerkzaal. Rondom de kerk wordt nog actief begraven, maar hoeveel er per jaar plaatsvinden is op dit moment nog niet duidelijk.
- **Eigendom van de toren:** Gemeente Waadhoeke

Cultureel of museaal gebruik

- Een mogelijke functie voor het kerkgebouw is een culturele functie zoals een expositieruimte of concertzaal. Deze functie wordt nu al deels de kerk vervuld, maar is mede door corona enigszins stil komen te liggen in 2020 en 2021. Deze functies liggen meer voor de hand aangezien de kerk zelf geen keuken of toilet heeft. In de kerk zouden dan korte evenementen kunnen worden gehouden en mocht het nodig zijn dan kan er gebruikt worden gemaakt van dorpshuis It Sté voor de voorzieningen die de kerk niet heeft. Naast aanpassingen voor een betere akoestiek en technische infrastructuur is een ander punt de verwarming van de kerkzaal. In de consistorie is een verwarming aanwezig, maar die in de kerkzaal is verwijderd. Mocht ook in de koudere maanden gebruik gemaakt worden van de kerk dan moet de kerkzaal op een andere manier verwarmd worden. Een andere aanpassing die zou kunnen plaatsvinden ten behoeve van deze functie is een wijziging aan het bankenplan om meer ruimte te creëren. Hoewel het meubilair van de kerk misschien een minder hoge cultuurhistorische waarde heeft, is de opstelling van de banken wel belangrijk voor de ensemblewaarde van het interieur (punt 4.0). De opstelling is een goed voorbeeld van een meer sober negentiende-eeuws bankenplan en wijzigingen hieraan moeten weloverwogen worden. Elementen zoals de preekstoel (punt 6.1) en het orgel (punt 6.2) zijn binnen het interieur relatief of absoluut zeldzaam en dienen zoveel mogelijk intact gehouden te worden. Ook is een museale functie nog een optie, daarvoor is het handig dat de ruimte opdeelbaar is in afzonderlijke eenheden wat in de Nicolaaskerk al deels het geval is.

Gecombineerd gebruik

- Gezien het feit dat het interieur van de Nicolaaskerk al in meerdere ruimtes is opgedeeld (zie punt 1.2) ligt de functie van gecombineerd gebruik voor de hand. Qua indeling van de kerk zouden er minimale veranderingen plaatsvinden aangezien het gebouw al meerdere kleinere ruimtes heeft. Ook wordt er zo weinig afbreuk gedaan aan de religieuze beleving van de ruimte. Een combinatie van religieus en cultureel/museaal gebruik zou dan mogelijk zijn. De verschillende ruimte zouden meer kunnen worden afgestemd op de verschillende manieren van gebruik. Daarbij is het wel de vraag hoelang de PKN-gemeente nog actief blijft gebruik maken van de Nicolaaskerk. De kerk wordt nu vooral in de warme maanden gebruikt vanwege het gebrek aan verwarming. Alhoewel het kerkgangers percentage hoog ligt is het waarschijnlijk dat ook deze kerkelijke gemeente verder zal krimpen. Dit gecombineerd gebruik zou dus een tijdelijke oplossing kunnen zijn en zou een tussenfase zijn naar een volledig ander gebruik van de kerk in de toekomst.

Bronnen

Bosmans, Juub. “Schalsum, de Hervormde kerk.” Stichting Alde Fryske Tsjerken. Geraadpleegd op 2 juli, 2021. <https://beeldschrift.nl/PRO/api/file/saft/e83b35b20fce974d856ee0dd5cad8e7a/>.

Buwalda, André A. “Schalsum, de Nicolaaskerk.” Stichting Alde Fryske Tsjerken. Geraadpleegd op 9 juli, 2021. <https://aldefrysketsjerken.nl/index.php?saftid=saft|ce5e97ef-1c6c-4ed9-822e-8f93fddf2d32>.

Hoeve, Sytse ten. *Friese preekstoelen*. Leeuwarden: De Tille, 1980.

Hoeve, Sytse ten, Peter Karstkarel en Regnerus Steensma. *Friese kerken: een inleiding*. Baarn: Bosch en Keuning, 1985.

Karstkarel, Peter. *Alle middeleeuwse kerken: Van Harlingen tot Wilhelmshaven*. Gorredijk: Uitgeverij Noordboek, 2007.

Steensma, Regnerus. “De omgang met het lege koor.” *Alde Fryske Tsjerken* 7 (december 2012): 3-6.

Willems, Hans. *Levende stenen*. Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2020.

Johanneskerk Weidum

Het dorp Weidum ligt in de gemeente Leeuwarden ten zuidwesten van Leeuwarden, tussen Mantgum en Beers. In 2020 telde het dorp 555 inwoners. De toren is in het begin van de twaalfde eeuw op een terp gebouwd. Het huidige kerkgebouw is later tot stand gekomen in de tweede helft van de dertiende eeuw. De kerk is recentelijk in 2020 overgenomen door de stichting. Tegenwoordig wordt de kerk nog wisselend gebruikt voor diensten door de PKN-gemeente Westerwert. Deze gemeente bestaat uit de dorpen Beers, Jellum, Jorwert en Weidum. De kerken in Beers en Jorwert zijn ook in het bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Waarden

1. Cultuurhistorische waarde:

- 1.1. Religieus cultureel: *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en).*
- 1.2. Geografie en ruimte: *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) geografische landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling.*

Het interieur is een voorbeeld van een harmonisch protestants kerkinterieur. Vrijwel de gehele meubilering is afkomstig uit het begin van de achttiende eeuw. De opstelling van het meubilair is typerend voor een protestants interieur met de mannenbanken evenwijdig opgesteld tegen de noordmuur en de vrouwenbanken haaks op de zuidmuur. Ook aan de zuidmuur bevindt zich de preekstoel met dooptuin, daartegenover staat tegen de noordmuur de Burmaniabank. Dit geheel wordt aangevuld met nog drie herenbanken, waarvan twee in het koor staan en de derde langs de zuidmuur tegen de peiwand aan.²¹

Afbeelding 1: Kerkzaal vanaf de galerij

²¹ S. ten Hoeve, P. Karstkarel en Regn. Steensma, *Kerken in Friesland: Gebouwen, inrichting en gebruik* (Baarn: Bosch & Keuning, 1985), 99.

1.3. *Techniek: Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en)*

De Johanneskerk is een romano-gotische (laat-romaanse) kerk. Binnen Friesland komt dit soort kerk minder vaak voor dan in de provincie Groningen. In Weidum komt deze bouwstijl vooral terug in het gevelprogramma in de noord- en zuidmuur. De slanke rondboogvensters zijn voorzien van kraalprofielen en worden geflankeerd door rondboognissen met siermetselwerk. De vensters zijn in een latere periode vergroot of gedicht, maar de nissen zijn nog altijd aanwezig.²²

1.4. *Innovatie: Belang van het gebouw/interieur/object wegens innovatieve waarde of pioniers karakter.*

Afbeelding 2: Noordmuur

²² S. van Lier en Regn. Steensma, *Friese kerken: Een inleiding* (Gorredijk: Bornmeer, 2009), 21.

Afbeelding 3: Grafzerk van Rienck van Andla en Jetske van Grovestins

1.5. Herinnering: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens bijzondere herinneringswaarde.*

- 1.5.1. In de voorkerk liggen een aantal zerken. In de ruimte onder de toren ligt een Priesterzerk van Ölander kalksteen gemaakt voor Tibbe van Unia. Hij was pastoor in 1523. Ook ligt er een hardstenen grafzerk ter herinnering aan Rienck van Andla (†1513) en Jetske van Grovestins (†1521). De steen werd vervaardigd door Vincent Lucas in 1550.²³ Daarnaast liggen in in het voorportaal van de kerk nog een groot aantal andere zerken.
- 1.5.2. In de vloer van de torenruimte liggen ook vijf romaanse sarcofaagdeksels.
- 1.5.3. Binnen de kerkzaal liggen er ook nog een aantal zerken in de vloer. Zo is er een grote renaissance steen voor Kinsck van Ropta (†1581) en haar echtgenoten Siurd van Andla (†1541) en Taco van Hermana (†1565). In het koor liggen graven met de portretten van Titus van Hannia (†1605) en zijn broer Viglius (†1630). Vervaardigd door beeldhouwer Pieter Claesz.²⁴ Onder de zerken is ook een grafkelder die gebruikt werd door de families Hannia en Ropta.²⁵
- 1.5.4. De herenbank tegenover de preekstoel staat ook wel bekend als de Burmania-bank. Boven op de herenbank staat het Burmania familiewapen vastgehouden door twee griffioenen.²⁶ De herenbank van de Buma familie staat tegen de oostmuur van de kerk in het koor. Daarnaast staat tegen de noordoostmuur een herenbank die ook wel de Sierdsma-bank genoemd werd. Genoemd naar onderwijzer en assessor Auke Pieters Sierdsma. De herenbank tegen de peiwand draagt voor zover bekend geen naam. Qua stijl toon deze bank veel overeenkomsten met de Burmania-bank. Er zijn vermoedens dat de overhuiving later is gemaakt met elementen van een herenbank uit het koor (een voorganger van de huidige Buma-bank).²⁷

Tabel 1: Cultuurhistorische Waarde

	1.1 Religieus cultureel	1.2 Geografie en ruimte	1.3 Techniek	1.4 Innovatie	1.5 Herinnering	1.0 Gemiddelde
A		A			A	
B	B		B			B
C				C		

²³ J. Kroesen, *De Friese Elfkerkentocht* (Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2018), 90-1.

²⁴ Kroesen, *Elfkerkentocht*, 91.

²⁵ M. Postma, "Weidum, de Johanneskerk," *Kerkbeschrijvingen*, Stichting Alde Fryske Tsjerken, geraadpleegd op 2 augustus, 2021, <https://aldefrysketsjerk.nl/p/Kerkbeschrijvingen/saft%7C263f2085-c184-4fc3-b1e6-143e61c643f7/>.

²⁶ Kroesen, *Elfkerkentocht*, 92.

²⁷ W. Hansma, *De Johanneskerk van Weidum* (Gorredijk: Bornmeer, 2015), 50-1.

2. Architectonische en architectuurhistorische waarde:

2.1. Historische waarde: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek.*

- 2.1.1. Het oudste gedeelte van het kerkgebouw is de toren. Deze is kort na 1100 gebouwd en is hiermee een van de oudste torens in Friesland. De tufstenen toren heeft een achtkantige naaldspits en is opgebouwd in vier geledingen. Aan de westkant bevindt zich allereerst een rondbogige ingang met daarboven een rondboogvenster. De geleding daarboven is versierd met spaarvelden. Aan de bovenrand is een fries aangebracht bestaande uit zes rondbogen met op de hoeken lisenen gemetseld. Op de derde geleding zijn opnieuw spaarvelden aangebracht met dubbele rondbogen. De laatste geleding bestaat uit een verhoging en dubbele galmgaten aan alle kanten van de toren. De wijzerplaat hangt aan de oostkant boven de galmgaten.²⁸
- 2.1.2. De kerk is gebouwd in laat-Romaanse/Romano-gotische stijl. Dit komt het meest naar voren in het gevelprogramma in de noord-en zuidmuur. Het gebruik van rondboogvenster afgewisseld door nissen met siermetselwerk.
- 2.1.3. Zoals bij punt 1.5 genoemd zijn er een groot aantal zerken in de Johanneskerk te vinden. De grafzerk van Kinsck van Ropta (†1581), Siuerdt van Andela (†1541) en Taco van Hermana (†1565) is een van fraaiste voorbeelden van een renaissance-graf in Friesland.²⁹ Ook de zerken van Titus van Hannia (†1605) en Viglius (†1630) zijn met hun gebruik van portretten mooie voorbeelden van renaissance architectuur.³⁰

2.2. Onderdeel van een oeuvre: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar.*

- 2.2.1. De preekstoel en het doophek zijn in 1712 vervaardigd door Leeuwarder beeldsnijder Gerrit Payaar en schrijnwerker Jouke Joukes ook uit Leeuwarden afkomstig. Eerstgenoemde is een toonaangevende beeldsnijder in Friesland rond 1700. Zo wordt het snijwerk aan de preekstoel van de kerk van Sint Annaparochie ook aan hem toegeschreven. Ook leverde hij in 1691 snijwerk voor een wapenbord voor de vroedschapbank in de Martinikerk te Sneek. In 1698 snijdt hij ook de lijst en bekroningen voor gedenkbord in het stadhuis van Sneek. Ter gelegenheid van het ereburgerschap van prinses Henriëtte Catharina van Oranje-Nassau. Er zijn ook werken waarvan niet zeker is of ze van Payaars hand komen, maar die wel stilistische overeenkomsten vertonen. Zo is er de herenbank van Zeino van Burmania in de kerk van Raard en de Bennema-bank in de kerk van Feinsum. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van het werk van Payaar. In het verloop van de tijd is mogelijk ook veel van zijn werk verloren gegaan.³¹

²⁸ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 299.

²⁹ Kroesen, *Elfkerkentocht*, 91.

³⁰ Van Lier en Steensma, *Friese kerken*, 147,

³¹ S. ten Hoeve, "De preekstoel: Was Gerrit Thomas Payaar de beeldhouwer?," *Alde Fryske Tsjerken* 8, (juni 2013): 23-4.

Afbeelding 4: Toren van de Johanneskerk

- 2.2.2. Naast Gerrit Payaar werkte dus ook schrijnwerker Jouke Joukes aan het interieur van de kerk. Hij kreeg betaald voor het geleverde hout en arbeid aan de kerk. Naast het meubilair in Weidum is er ook bekend dat hij heeft gewerkt aan de koningskraak in de Grote kerk te Leeuwarden. Ook wordt hij in verband gebracht met de stadhouderskraak in de Westerkerk te Leeuwarden.³²
- 2.2.3. Vincent Lucas is de vervaardiger van meerdere zerken in de Johanneskerk. Hij was een Franeker beeldhouwer en heeft een groot aantal zerken in de zestiende eeuw vervaardigd binnen Friesland. Bijvoorbeeld in Berlikum (1547), Deinum (1547), Niland (1550), Burgwerd (1550), Oenkerk (1551), Blije (1552), Franeker (1555-56), Wirdum (1558), Sneek (1560), Bolsward (1560) en Hallum (1565).³³
- 2.2.4. Pieter Claesz is de beeldhouwer die de twee portretzerken in het koor van de kerk heeft vervaardigd. Hij was werkzaam in Leeuwarden en heeft ook zerken vervaardigd in Kollum (1615), Schettens (1619-21) en Witmarsum.³⁴
- 2.3. *Esthetische kwaliteiten: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.*
- 2.3.1. De esthetische kwaliteiten van het exterieur komen voornamelijk van het eerdergenoemde siermetselwerk. Aan de toren zijn dat de spaarvelden, het rondboogfries, de geprofileerde vensters en ingang. Bij het kerkgebouw zijn het de nissen met metselmozaïek, de nis boven de zuidingang en de vensters met rondstaafprofiel die de esthetische waarde verhogen.
- 2.3.2. Het meubilair in het interieur is grotendeels gelijktijdig ontstaan wat voor eenheid zorgt. Daarnaast zijn er ook veel versiering in het houtsnijwerk. Bijvoorbeeld de omrankte kolommen met korinthische kapitelen op de Burmania-bank en de preekstoel. Beiden zijn ook voorzien van siervazen. Het doophek en de peiwand hebben allebei ook getorste kolommen. Naast het houtsnijwerk zijn er ook andere elementen zoals de versieringen op de grafzerken, het koperwerk en het orgelfront die de esthetische waarde van het interieur verhogen. In de kerkzaal zorgt de klassieke protestantse bankenopstelling voor een evenwicht in de ruimte. Het eikenhout vormt qua kleur een mooi contrast met de witgekalkte muren, het roodbruine tongewelf en het blauwgroene gewelf.

³² Hansma, *De Johanneskerk*, 33.

³³ "Vincent Lucas," Encyclopedie van Friesland, Ensie, geraadpleegd op 2 augustus, 2021, <https://www.ensie.nl/encyclopedie-van-friesland/vincent-lucas>.

³⁴ "Pieter Claesz," Encyclopedie van Friesland, Ensie, geraadpleegd op 2 augustus, 2021, <https://www.ensie.nl/betekenis/pieter-claesz>.

Afbeelding 5: Burmania-bank

2.4. Bijzonder materiaal/ornamentiek: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst.*

- 2.4.1. In de noord- en zuidmuur zijn de nissen voorzien van kepervormig siermetselwerk.
- 2.4.2. Boven de korfbogige ingang in de zuidmuur is een spitsboognis aangebracht. Daarbinnen zijn gotische toten ter versiering aangebracht.³⁵
- 2.4.3. De kerk is in bezit van een rijke verzameling aan koperwerk. Op zowel de mannen- en vrouwenbanken, als op de herenbanken en het doophek staan kandelaars. Daarnaast zijn aan de zuidmuur bij de vrouwenbanken wandluchters bevestigd. Op de preekstoel staan twee messing kaarsenhouders en een zandloperhouder.³⁶ Ook zijn er twee nieuwere kroonluchters in de kerk, de oude exemplaren zijn in 1987 uit de kerk gestolen.³⁷
- 2.4.4. Bij een restauratie in 1976 zijn meerdere middeleeuwse muurschilderingen ontdekt. Drie wijdingskruisen: een in de voorkerk op de westmuur en twee op de noordmuur in

³⁵ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 295.

³⁶ Kroesen, *Elfkerkentocht*, 91.

³⁷ Hansma, *De Johanneskerk*, 42.

de kerkzaal. Ook zijn er schilderijen in de vorm van rankfriezen op de muren in het koor en de zuidmuur te vinden.

- 2.4.5. Zoals bij punt 1.5.4. al is genoemd is de Burmania-bank is voorzien van het familiewapen. Het schild bestaat uit een halve zwarte arend, twee klaverbladen en een rode klimmende leeuw. Boven het schild staat een kroon, het wapen zelf wordt vastgehouden door twee griffioenen. De kuif is verder voorzien van acanthusloof en andere plantmotieven. Aan beiden zijden van het wapen zijn siervazen aangebracht.³⁸

2.5. *Samenhang: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).*

Zowel het interieur als het exterieur hebben veel veranderingen doorgemaakt. Zo is het oorspronkelijke stenen gewelf in de eerste helft van de zestiende eeuw vervangen door het huidige houten tongewelf; wat ten koste ging van de samenhang.³⁹ Toch zijn er ook elementen die de samenhang vergroten, zo is er bij de restauratie in de jaren zeventig bewust voor gekozen om de vergrote spitsboogvensters te behouden. Deze zorgen ervoor dat de monumentale inrichting van de kerk beter tot haar recht komt.⁴⁰ Ook al zijn deze venster niet origineel binnen het laat Romaanse gevelprogramma van de kerk. Binnen deze gevel is er bijvoorbeeld ook voor gekozen om de ramen achter de Burmania- en Buma-bank dicht te metselen. De keuze laat de herenbanken beter tot haar recht komen en verhoogt de samenhang tussen exterieur en interieur.

Tabel 2: Architectonische en Architectuurhistorische waarde

	2.1 Historische waarde	2.2 Oeuvre	2.3 Esthetiek	2.4 Materiaal + Ornamentiek	2.5 Samenhang	2.0 Gemiddelde
A	A	A				
B			B	B	B	B
C						

³⁸ Hansma, *De Johanneskerk*, 49.

³⁹ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 295.

⁴⁰ Hansma, *De Johanneskerk*, 30.

3. Ensemblewaarde extern

3.1. Ensemble: *Betekenis van het exterieur als essentieel (Cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

De toren van de Johanneskerk is na 1100 ontstaan, terwijl de rest van het kerkgebouw wordt gedateerd in de tweede helft van de dertiende eeuw. Dit verschil is ook terug te zien in de gebruikte materialen. De toren is opgebouwd uit tufstenen en het gebouw is van moppen gebouwd. Toch zijn er ook verbindende elementen in het exterieur zoals het gebruik van rondbogige ramen en ingangen in zowel de toren als het kerkgebouw. In zijn totaliteit heeft de kerk een herkenbare vorm en zou kunnen worden beargumenteerd dat de slanke toren goed aansluit bij het gedrongen schip van de kerk.⁴¹

Afbeelding 6: Zuidmuur

⁴¹ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 99.

Tabel 3: Ensemblewaarde Extern

	3.1 Ensemble
A	
B	B
C	

4. Ensemblewaarde intern:

- 4.1. Ensemble: *Betekenis van het interieur/object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

Het interieur van de Johanneskerk wordt vaak geroemd als een voorbeeld van een gaaf protestants interieur. De preekstoel en het doophek werden vervaardigd in 1712 en de Burmania-bank in 1708. In beiden gevallen werd het houtsnijwerk geleverd door Gerrit Payaar. Hij en Jouke Jukes zijn grotendeels verantwoordelijk voor de eenheid in het interieur. Zo worden de omrankte zuilen met corinthische kapitelen gebruikt op de preekstoel, Burmania-bank en de bank tegen de peiwand. Siervazen komen voor op het doophek en de Burmania-bank. Ook komen getordeerde kolommen terug in het doophek en de peiwand. Deze versieringen verhogen de eenheid van het interieur, los van het eikenhout wat overal gebruikt wordt. De ensemblewaarde wordt ook verhoogd door het gebruik van koperwerk door de gehele ruimte. Dit koperwerk is in verschillende fases toegevoegd aan het interieur, maar verbindt de verschillende elementen goed.⁴²

Tabel 4: Ensemblewaarde Intern

	4.1 Ensemble
A	A
B	
C	

⁴² Hansma, *De Johanneskerk*, 40-41.

Afbeelding 7: De preekstoel van de Johanneskerk

5. Gaafheid en herkenbaarheid:

5.1. Architectonisch: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur.*

- 5.1.1. Zowel in de zuidmuur als in de noordmuur van de kerk zijn sporen van laat-Romaanse (Romano-gotische) bouwstijl te zien. In het gebruik van rondbogige vensters met daarnaast nissen met siermetselwerk. Op de toren zijn sporen te herkennen van de Romaanse bouwstijl in de vorm van rondbogige ingangen en vensters, rondboogfriezen, hoeklisenen en spaarvelden. Een latere toevoeging is de ingang in de zuidmuur; rond het jaar 1500. Boven de ingang is een korfboognis geplaatst met daarin gotische toten.⁴³
- 5.1.2. Binnen het interieur is het houten tongewelf een duidelijk voorbeeld van een bouwhistorische ontwikkeling. Het oorspronkelijke stenen gewelf is vervangen in het begin van de zestiende eeuw zoals gebruikelijk was tijdens deze periode in Nederland.⁴⁴

5.2. Conditie: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid.*

- 5.2.1. Het orgel is gebouwd door de firma L. van Dam & Zn. in 1889. Geschonken aan de kerk door oud-burgemeester van Baarderadeel jhr. E.D. van Beijma en boer Jan Tjaarda. Het orgel heeft een zwarte kleur in combinatie met bladgoud. De balustrade is een restant van het oude orgel en heeft oorspronkelijk een rode kleur gehad.⁴⁵ Boven het orgel hing vroeger ook nog aan het gewelf een in hout gesneden gordijn, maar deze is in 1926 verwijderd.⁴⁶ Verder onderzoek is nodig om de huidige staat van het orgel vast te stellen.
- 5.2.2. Tijdens de restauratie in de jaren zeventig zijn de oorspronkelijke kleuren van het gewelf en het houten tongewelf hersteld. Op basis van vondsten is toen besloten alle elementen (moerbalken, muurstijlen, korbelen en sleutelstukken) van het tongewelf een roodbruine kleur te geven en het gewelf de blauwgroene kleur.⁴⁷
- 5.2.3. Los van enkele uitzonderingen is de kerk goed onderhouden op het moment van bezoek (29 juli 2021). Er zijn vooral beschadigingen aan de kalklaag op verschillende muren en enkele kleine beschadigingen aan de lambrisering. Ook is er aan een van de mannenbanken grotere schade, maar hiervoor staat een restauratie gepland.

⁴³ Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 299.

⁴⁴ Van Lier en Steensma, *Friese kerken*, 30.

⁴⁵ Postma, "Johanneskerk."

⁴⁶ Hansma, *De Johanneskerk*, 54-5.

⁴⁷ Hansma, *De Johanneskerk*, 30.

Afbeelding 8: Conditie Weidum

5.3. Historische functie: *Belang van het gebouw/interieur/object als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie.*

- 5.3.1. De opstelling van het meubilair geeft goed de oorspronkelijke functie van de ruimte weer. Zoals bij punt 1.2 als genoemd is deze opstelling typerend voor Friese protestantse dorpskerken. De mannenbanken staan evenwijdig opgesteld aan de noordmuur en de vrouwenbanken haaks op de zuidmuur. De preekstoel staat op tweederde van het schip tegen de zuidmuur met daartegenover de Burmania-bank. Wat betreft de herenbanken is er nog het vermoeden dat de overhuiving van de herenbank tegen de peiwand oorspronkelijk toebehoorde aan een van herenbanken in het koor. De bank tegen de peiwand is dus waarschijnlijk later na 1712 ook in gebruik genomen als herenbank. Wanneer precies is niet bekend.
- 5.3.2. Het interieur is dus voorzien van een grote hoeveelheid koperwerk. De kaarsenhouders en wandluchters laten nog goed zien hoe vroeger de ruimte werd verlicht. Bijzonder aandacht gaat hierbij ook uit naar de zandloperhouder op de preekstoel. Hoewel de zandloper zelf ontbreekt, geeft de houder al een idee hoe dit voorwerp vroeger door de predikant werd gebruikt om een idee te hebben van de tijd.
- 5.3.3. Andere interieuronderdelen waarbij de historische functie nog duidelijk herkenbaar is: de preekstoel, de vele grafzerken en het orgel.

5.4. Bouw -en gebruiksfasen: *Belang van het gebouw wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen.*

- 5.4.1. De accumulatie van verschillende bouwfasen is vooral goed te zien aan het exterieur van de kerk. Het laat-Romaanse of Romano-gotische gevelprogramma is aangepast door spitsboogvensters te plaatsen, vensters te vergroten of vensters dicht te metselen. Ook zijn de ingangen aan de noord- en zuidmuur later rond het jaar 1500 geplaatst.
- 5.4.2. In het interieur is de ruimte onder de toren gescheiden van het voorportaal door middel van lambrisering. Het voorportaal wordt weer door middel van een peiwand

gescheiden van de kerkzaal. Het interieur van de kerkzaal is nog grotendeels volgens de zeventiende eeuwse inrichting.

5.5. *Ensemble: Belang van het gebouw wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.).*

Zoals genoemd bij punt 3, ensemblewaarde extern, heeft de kerk een exterieur waarin een duidelijke vorm is te zien. Ondanks het feit dat het kerkgebouw en de toren in verschillende fases zijn opgebouwd. Wat betreft de overige onderdelen is er een kerkhof rondom het gebouw waar nog actief wordt begraven. Iets verderop bij de kerk vandaan ligt ook de familiebegraafplaats van de Buma's. Om het kerkhof loopt verder een grindpad en aan de westkant staat een schuurtje. Oorspronkelijk werd dit gebruikt lijkenhuis, voor personen die overleden waren aan een besmettelijke ziekte. Tegenwoordig wordt dit huisje echter gebruikt als opbergplaats voor gereedschap. Buiten het grindpad loopt een haag met aan de noordwestelijke en zuidoostelijke kant een toegangspoort. Voor de noordwestelijke ingang ligt een gedenksteen, de oorsprong van deze steen is onbekend.⁴⁸

5.6. *Omgeving: Belang van het gebouw/interieur/object in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.*

De kerk van Weidum ligt op een terp restant aan de westzijde van het dorp. Om de kerk staan nog meer rijksmonumenten zoals twee woningen, een oud schoolgebouw en de eerdergenoemde Buma-begraafplaats. De kerk en deze gebouwen maken onderdeel uit van het rijksbeschermd gezicht Weidum. De ligging van de kerk maken het een belangrijk onderdeel van dit dorpsgezicht.

Tabel 5: Gaafheid en Herkenbaarheid

	5.1 Architectonisch	5.2 Conditie	5.3 Historische functie	5.4 Fasen	5.5 Ensemble	5.6 Omgeving	5.0 Gemiddelde
A				A			
B	B	B	B		B	B	B
C							

⁴⁸ Hansma, *De Johanneskerk*, 78-9.

Afbeelding 9: Zandloperhouder

6. Zeldzaamheid:

6.1. Absolute zeldzaamheid: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorische, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht.*

- 6.1.1. De Johanneskerk heeft twee historische klokken. De oudste klok is gegoten in 1527 door Geert van Wou en Johan ter Steghe. De klok heeft een doorsnee van 101 cm en de toonhoogte is groot. De andere klok is in 1626 door Hans Falck van Neuremberg uit Leeuwarden. De klok heeft een diameter van 86 cm en de toonhoogte is bes groot.⁴⁹
- 6.1.2. Er zijn binnen de provincie Friesland niet veel voorbeelden van de laat-Romaanse of Romano-gotische bouwstijl. Het gevelprogramma van rondbogige vensters met kraalprofilering afgewisseld door rondbogige nissen met siermetselwerk is dus zeker van architectuurhistorische hoge waarde.⁵⁰
- 6.1.3. In de ruimte onder de toren staat een Romaans doopvontbasement afkomstig uit de twaalfde eeuw. Het is een twaalfhoekige plaat met een diameter van 80 centimeter en ongeveer negen centimeter dik. De plaat is gemaakt van rode zandsteen en is op de rand versierd met zes hagedissen.⁵¹

Afbeelding 10: Doopvontbasement

⁴⁹ Hansma, *De Johanneskerk*, 22-3.

⁵⁰ Van Lier en Steensma, *Friese kerken*, 21.

⁵¹ Hansma, *De Johanneskerk*, 14.

6.2. Relatieve zeldzaamheid: *Uitzonderlijk belang van het gebouw/interieur/object wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van kwaliteiten (cultuurhistorisch, architectuur- en kunsthistorische of ensemble waarden).*

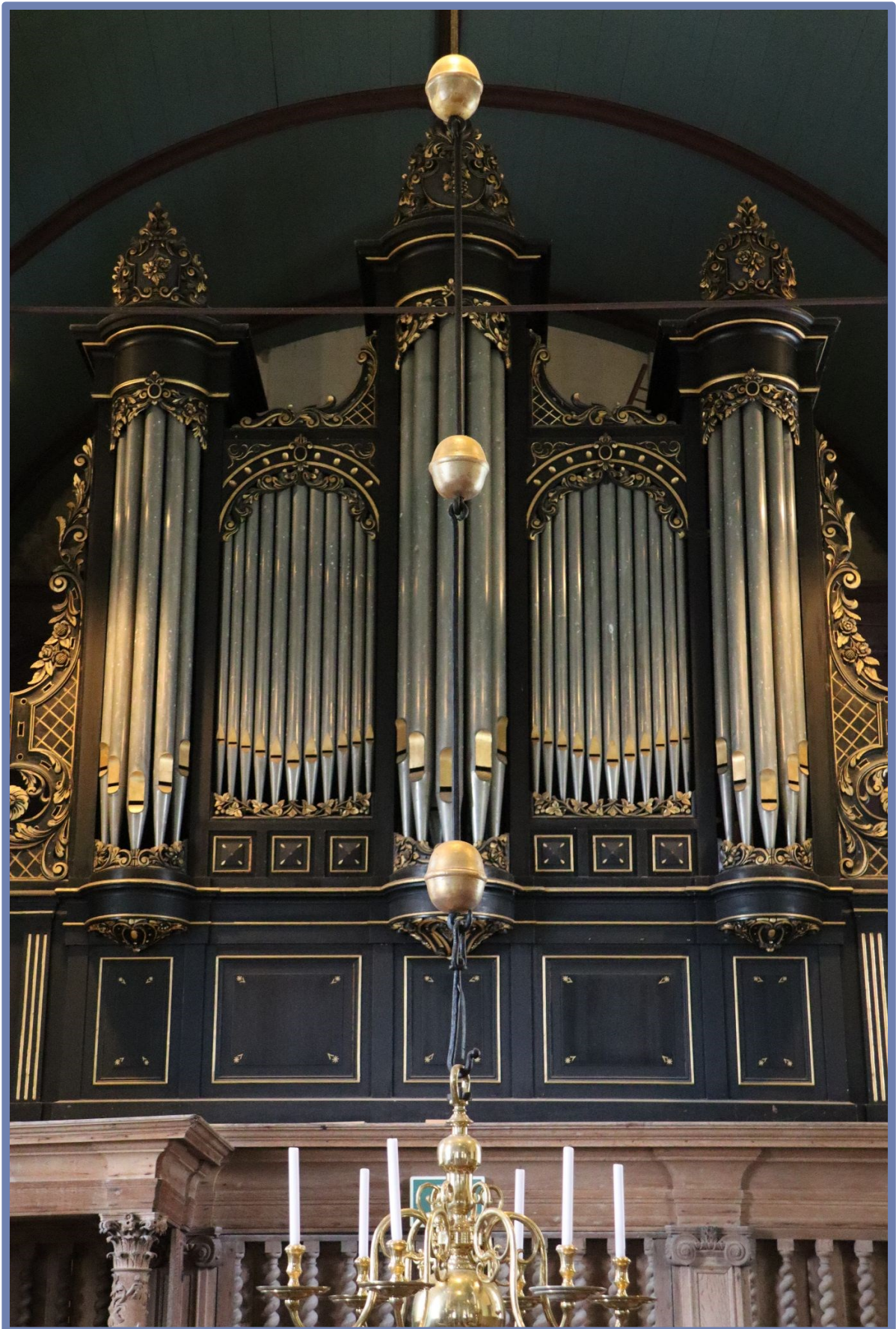
- 6.2.1. Het uurwerk van de Johanneskerk is afkomstig uit het begin van de zeventiende eeuw. Het uurwerk werkt nog altijd, maar is door de loop van de tijd gewijzigd. Bijvoorbeeld in 1698 is de foliot verwijderd en zijn de instrumenten omgebouwd naar dat van een slingeruurwerk.⁵²
- 6.2.2. Zoals bij punt 1.5 al naar voren kwam heeft de Johanneskerk een groot aantal zerken. Twee zerken zijn mooie voorbeelden van renaissance zerken: De zerk van Rienck van Andla (†1513) en Jetske van Grovestins (†1521) in de ruimte onder toren en de zerk van Kinsck van Ropta (†1581) en haar echtgenoten Siurdt van Andla (†1541) en Taco van Hermana (†1565) in het schip. Ook zijn er de twee portretzerken van Titus van Hannia (†1605) en zijn broer Viglius (†1630) in het koor van de kerk. Deze zerken hebben een hoge cultuurhistorische en kunsthistorische waarde vergeleken met de andere zerken binnen de kerk.
- 6.2.3. In de ruimte onder de toren en het voorportaal van de kerk liggen ook een vijftal sarcofaagdeksels. De deksels zijn gemaakt van rode zandsteen, maar wanneer deze precies zijn vervaardigd is onduidelijk. Een deel van de deksels zijn waarschijnlijk in de vijftiende en/of zestiende eeuw hergebruikt en zijn daarom bewaard gebleven.⁵³
- 6.2.4. De preekstoel is een van de meest versierde onderdelen van het interieur. De preekstoel heeft omrankte kolommen met korinthische kapitelen. De kuip bevat gekorniste panelen versierd met blad- en bloemmotieven. Ook het voetstuk is versierd met deze motieven. De leuning van de trap bestaat uit getordeerde kolommen zoals in het doophek en de peiwand. De trap draait om een trappaal met boven op een siervaas. Aan de trappaal zit ook een doopbekkenhouder bevestigd. Het ruggeschot is versierd met twee pilasters met korinthische kapitelen. De vleugelstukken zijn gesneden in de vorm van twee engelenhoofdjes. Naast het paneelwerk is het klankbord onderaan op de hoeken en in het midden versierd met druiventrossen en acanthusbladeren. Zoals eerder al beschreven zijn aan de kuip ook een kaarsenhouder en zandloperhouder bevestigd.

⁵² Hansma, *De Johanneskerk*, 25.

⁵³ Hansma, *De Johanneskerk*, 16.

Tabel 6: Zeldzaamheid

	6.1 Absoluut	6.2 Relatief	6.0 Gemiddelde
A			
B	B	B	B
C			

Afbeelding 11: Het orgel van de Johanneskerk

7. Situationele waarde:

- 7.1. **Situationele intern:** *Bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object/interieur voor het aanzien van zijn omgeving.*

Het meest beeldbepalend voor het interieur is het eikenhouten meubilair in de kerkzaal. In meerdere bronnen wordt het interieur geroemd als een schitterend voorbeeld van een gave protestantse inrichting. Bij in ieder geval de herenbanken gaat dit niet helemaal op, maar er is zeker sprake van een eenduidig interieur.

- 7.2. **Situationele extern:** *Bijzondere betekenis van het gebouw voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek.*

De ligging boven op het restant van de terp maakt dat de aandacht automatisch uitgaat naar het gebouw. Zoals bij punt 5.6 is genoemd maakt de kerk ook onderdeel uit van het beschermd dorpsgezicht Weidum. Daarbij spelen ook de bouwhistorische en cultuurhistorische significantie van de toren en het laat- Romaanse gevelprogramma van de kerk een rol in het aanzien van het exterieur. Dit maakt de kerk in ieder geval bepalend voor het dorp en het dorpsgezicht.

Tabel 7: Situationele waarde

	7.1 Intern	7.2 Extern	7.0 Gemiddelde
A		A	A
B	B		
C			

8. Overzicht Waarden Johanneskerk te Weidum

	1.0 Cultuur Historisch	2.0 Architectuur	3.0 Ensemble Extern	4.0 Ensemble Intern
A				A
B	B	B	B	
C				

	5.0 Gaafheid Herkenbaarheid	6.0 Zeldzaamheid	7.0 Situationeel	8.0 Gemiddelde
A			A	
B	B	B		B
C				

Actuele situatie

Basisgegevens van het gebouw:

- **Bouwperiode en architect:** Toren is afkomstig uit de elfde of twaalfde eeuw. De kerk is oorspronkelijk gebouwd in de dertiende eeuw.
- **Gebruiker(s):** Plaatselijke commissie Weidum en PKN-Westerwert
- **Wettelijk eigenaar:** Stichting Alde Fryske Tsjerken
- **Adresgegevens:** Lytse Buorren 3, 9024 EK Weidum
- **Monumentenstatus:** Rijksmonument 8518
- **Huidig gebruik:** Tien keer per jaar worden er nog protestantse erediensten georganiseerd in de kerk. Overige activiteiten moeten nog worden gepland door de plaatselijk commissie aangezien de kerk pas recentelijk is overgenomen.

Vitaliteit van de geloofsgemeenschap:

- **Aantal leden van de kerk:** Onbekend
- **Kerkbezoek (Aantal andere evenementen in het gebouw en wat voor soort evenementen):** Zo'n tien keer per jaar worden er nog diensten georganiseerd door de PKN-Westerwert.
- **Toekomstverwachting:** De PKN-Westerwert is een fusie tussen de gemeentes Jellum-Beers, Jorwert en Weidum. Bovendien werkt de gemeente nauw samen met de PKN-Mantgum Skillaerd. Ook is er de pioniersplek Nijkleaster waar deze gemeenten de basis voor vormen. |Deze zomer is er begonnen aan de bouw van Kleaster Westerhûs, een verbouwde boerderij net buiten Jorwert. De verwachting is dat kerkelijke activiteiten zich in de toekomst meer rondom de pioniersplek en de nieuwe locatie zullen concentreren.

Gebouwaspecten:

- **Bouwtechnische staat:** Bouwtechnisch gezien zijn het exterieur en interieur van hoge waarde binnen de inventaris van de stichting. Zowel het exterieur als het interieur verkeren in goede staat.
- **Instandhouding behoefte:** De Johanneskerk is een rijksmonument net als de andere twee kerken, hier geldt dus ook een zorgplicht. In het interieur zijn ook onderdelen aanwezig die extra gevoelig zijn zoals het orgel en de muurschilderingen. Aanpassingen aan het gebouw zullen dus extra zorgvuldig moeten plaatsvinden.
- **Restauratie en evt. achterstand:** Er is geen groot achterstallig onderhoud aan de kerk, wel zijn er in het interieur onderdelen die moeten worden behandeld. Onder andere voor de mannenbanken staat al een restauratie in de toekomst gepland.
- **Energielasten:** De kerk is pas recentelijk overgenomen, dus het energieverbruik is nog lastig in te schatten. Wel zijn er in de toekomstplannen om convectoren aan te brengen in het interieur.
- **Aanwezigheid van bijgebouwen zoals keuken en toilet:** Nee
- **Aantal zitplaatsen:** 120
- **Opdeelbaarheid ruimte voor multifunctioneel gebruik:** De kerk is op dit moment al verdeeld in meerdere ruimtes. Allereerst is er de toren, de ruimte daaronder en de voorkerk. De voorkerk wordt door

middel van een houten wand gescheiden van het voorportaal. Via de ingang in de noord- en zuidmuur betreedt men dit voorportaal. Hier bevindt zich onder andere de meterkast en de trap naar galerij. Via de peiwand wordt het voorportaal gescheiden van de kerkzaal.

- **Waardevol interieur:** Een fraai interieur grotendeels afkomstig uit het begin van achttiende eeuw (1708-1712).
- **Aanwezigheid monumentaal orgel:** De Johanneskerk heeft een orgel gemaakt door de Firma L. van Dam & Zn. in 1889.
- **Aanwezigheid onroerende interieuronderdelen:** In de kerkzaal staan de mannen- en vrouwenbanken respectievelijk evenwijdig aan de noordmuur en haaks op de zuidmuur. Ook zijn er vier herenbanken, een doophek, de preekstoel, de vele grafzerken, het uurwerk, de luidklok uit 1531 en de klok uit 1626.
- **Aanwezigheid roerende interieuronderdelen:** Zilveren doopbekken, tinnen doopvont, doopbekkenhouder, twee Statenbijbels uit 1663, vier Statenbijbels uit 1874, twee avondmaalsschalen, twee avondmaalsborden, twee porseleinen avondmaalskannen, een tinnen avondmaalskan, twee zilveren avondmaalsbekers, 75 tinnen avondmaalsbekers, drie aankondigingsborden, drie wandarmen, een kandelaar op de preekstoel, een zandloperhouder, 37 geelkoperen kandelaars en twee collectenschalen.
- **Aanwezigheid pastorie:** Nee

Locatie aspecten:

- **Kadastrale gegevens:**
 - **Kadastrale gemeente:** Jorwerd
 - **Sectie:** E
 - **Grondperceel:** 1591 en 1592
- **Nabijheid basisvoorzieningen:** Weidum heeft zelf meerdere voorzieningen zoals een basisschool, kapsalon, verzorgingshuis en een restaurant. Vlak buiten het dorp ligt Hotel-Restaurant WeidumerHout. Voor andere voorzieningen is het dorp aangewezen op Mantgum (2 km verderop) of Leeuwarden (5 km).
- **Ruimtelijke en stedenbouwkundige situering:** De kerk staat in het westen van het dorp op een restant van de terp. Ten noorden en zuiden van de kerk staan verschillende huizen. De Buma begraafplaats is ten noordwesten van kerk. In het westen op 100 meter van de kerk staat een boerderij en in ten oosten van de kerk ligt het kaatsveld.
- **Liggend in beschermd stads- of dorpsgezicht:** Ja
- **Parkeergelegenheid:** Ten zuiden van de kerk is een parkeerplek voor zestien auto's. Ten noorden van de kerk is er ook parkeergelegenheid langs de weg, maar deze plekken worden veelal door de bewoners gebruikt.
- **Bereikbaarheid met openbaar vervoer:** In het dorp zijn twee bushaltes waar bus 593 twee keer per uur overdag stopt. Deze bus rijdt tussen busstation Sneek en Leeuwarden. Op zo'n twee kilometer ligt het treinstation van Mantgum.
- **Mogelijkheid tot bijbouwen of verkleinen:** Nee
- **Aanwezigheid kerkhof en eventuele lopende grafrechten:** Het kerkhof is in bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken en wordt beheerd door de Plaatselijke Commissie. Op het kerkhof rondom de kerk

liggen nog vele graven en wordt nog actief begraven. Ook in de kerk liggen een aantal zerken in de voorkerk, het voorportaal en de kerkzaal.

- **Eigendom van de toren:** Gemeente Leeuwarden

Cultureel of museaal gebruik:

- Het herbestemmen van de Johanneskerk is om verschillende redenen lastig. Allereerst zijn wijzigingen aan het interieur moeilijker te realiseren vanwege de hoge ensemblewaarde (punt 4.0) en cultuurhistorische waarde (punt 1.0) van het interieur. Veel van de bestemmingsmogelijkheden gaan vaak gepaard met in ieder geval wijzigingen aan het bankenplan. Het is juist dit bankenplan en de protestantse inrichting (punt 1.2) waar veel van de kerk zijn waarde ligt. Bovendien heeft de kerk op dit moment geen voorzieningen zoals een keuken, toilet of verwarming. Voor de functie van concertzaal, gehoorzaal of expositieruimte zou dus het aanbrengen van verwarming een minimale toevoeging zijn. Al zou dit wel gevolgen kunnen hebben voor de muurschilderingen. Bij deze bestemming dient de inrichting dus wel zoveel mogelijk ongewijzigd te blijven. De kerkzaal zou nog wel kunnen worden gewijzigd op het gebied van technische voorzieningen en akoestiek ten behoeve van deze functies. Het aanbrengen van een keuken en toilet ligt iets minder voor de hand, omdat het ingewikkeld en duur kan zijn om een waterleiding aan te brengen. Dit in verband met de fundering van de kerk en het kerkhof eromheen. Een samenwerking met het dorps huis zou hiervoor een oplossing kunnen bieden. Voor of na lezingen kan men samen komen in het dorps huis wat deze faciliteiten al heeft. Op 80 meter is het dorps huis goed bereikbaar. Zo zouden beiden gebouwen elkaar ook kunnen versterken in hun functie in plaats van dat beiden tegelijkertijd een sociaal-culturele functie proberen te vervullen.
- Een andere mogelijkheid binnen dit type bestemming is dat de kerk en het interieur zelf een meer museale functie vervullen. De kerk heeft een dusdanige cultuurhistorische waarde (punt 1.0) en ensemblewaarde (punt 4.0) dat het wellicht interessant is om de kerk voor een breder publiek open te stellen. Ook elementen zoals de toren, het gevelprogramma, het uurwerk en de zerken zijn zeldzaam genoeg (punt 6.0) om op zichzelf te presenteren. Dit wordt nu ook al deels gedaan. In het gebouw zijn plakaten aanwezig met informatie over het gebouw of interieuronderdelen. De kerk is wellicht esthetisch gezien van minder hoge waarde (punt 2.3) dan bijvoorbeeld de nabijgelegen Mariakerk te Mantgum. Ook heeft de Johanneskerk minder bijzonder ornamentiek (punt 2.4) dan die kerk. Als de kerk zelf een museale functie vervuld zal dus meer nadruk moeten liggen op de historische waarde van de ruimte (punt 1.2), het werk van de vervaardigers van het interieur en de zerken (punt 2.2) of de invloed van de adellijke families in de kerk en het dorp (punt 1.1 en 1.5). Kortom meer nadruk op de elementen die de Johanneskerk zijn waarde geven. Een praktisch punt van aandacht hierbij is het vele koperwerk in de kerk. Niet alleen historisch, maar ook qua materiaal (punt 2.4) heeft dit koperwerk een hoge waarde. Als de kerk vaker opengesteld wordt zal er moeten worden geïnvesteerd in betere beveiliging. Zodat niet opnieuw koperwerk uit de kerk verdwijnt. Zoals al eerder gebeurde met de oorspronkelijke kroonluchters.

Bronnen

Ensie. “Pieter Claesz.” Encyclopedie van Friesland. Geraadpleegd op 2 augustus, 2021.

<https://www.ensie.nl/betekenis/pieter-claes>.

Ensie. “Vincent Lucas.” Encyclopedie van Friesland. Geraadpleegd op 2 augustus, 2021.

<https://www.ensie.nl/encyclopedie-van-friesland/vincent-lucas>.

Hansma, Willem. *De Johanneskerk van Weidum*. Gorredijk: Bornmeer, 2015.

Hoeve, Sytse ten. *Friese preekstoelen*. Leeuwarden: De Tille, 1980.

Hoeve, Sytse ten, Peter Karstkarel en Regnerus Steensma. *Friese kerken: een inleiding*. Baarn: Bosch en Keuning, 1985.

Hoeve, Sytse ten. “De preekstoel: Was Gerrit Thomas Payaar de beeldhouwer?.” *Alde Fryske Tsjerken* 8, (juni 2013): 20-22.

Karstkarel, Peter. *Alle middeleeuwse kerken: Van Harlingen tot Wilhelmshaven*. Gorredijk: Uitgeverij Noordboek, 2007.

Kroesen, Justin. *De Friese Elfkerkentocht*. Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2018.

Postma, Minze. “Weidum, de Johanneskerk.” Kerkbeschrijvingen. Stichting Alde Fryske Tsjerken.

Geraadpleegd op 2 augustus, 2021. <https://aldefrysketsjerken.nl/p/Kerkbeschrijvingen/saft%7C263f2085-c184-4fc3-b1e6-143e61c643f7/>.

Willems, Hans. *Levende stenen*. Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2020.

Bartholomeuskerk

Westhem

Het dorp Westhem ligt ten zuidwesten van Sneek en ten zuidoosten van Blauwhuis in de gemeente Súdwest Fryslân. In 2020 telde het dorp 75 inwoners. Het dorp bestaat feitelijk uit Westhem en de twee buurtschappen Feytebuorren en de Kat. De huidige kerk is gebouwd in 1708 ter vervanging van de oude kerk. Deze voorganger is waarschijnlijk in de dertiende eeuw gebouwd. Omstreeks dezelfde periode waaruit de huidige toren afkomstig is. De kerk is in 1979 overgenomen door de stichting. Tegenwoordig wordt de kerk nog wisselend gebruikt voor concerten, exposities en rouw- en trouwdiensten.⁵⁴

⁵⁴ Hans Willems, *Levende stenen* (Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2020), 104-5.

Waarden

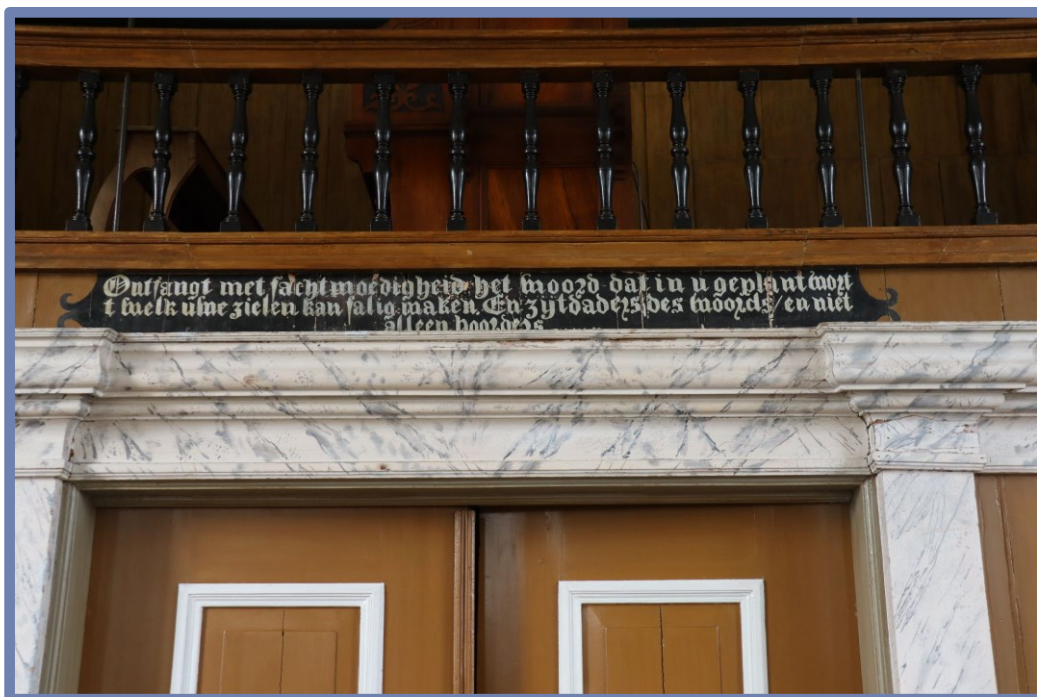
1. Cultuurhistorische waarde:

1.1. Religieus cultureel: *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en).*

1.1.1. In de kerkzaal staat een opschrift op de kroonlijst van de peiwand met een Bijbeltekst. Er staat: “Ontfangt met sachtmoedigheid het woord dat in u geplant wort t welk uwe zielen kan salich maken. En zijt daders des woords en niet alleen hoorders.”. Deze tekst is afkomstig uit Jacobus 1 vers 21 en 22.⁵⁵

1.1.2. De kerk te Westhem is sterk verbonden met de vooraanstaande familie Ykema. Zij waren boeren, dorpsrechters en bijzitters/mederechters in de grietenij Wymbritseradeel.⁵⁶ Zij vervulden bestuurlijke taken voor de kerk en zagen toe op de financiële transacties van de kerk. Ook schenkte Theodorus Ykema (1783-1844) een zilveren doopschaal aan de kerk in 1843. In de kerk liggen meerdere leden van de familie begraven (zie punt 1.5.1).⁵⁷

Afbeelding 1: Kroonlijst peiwand

⁵⁵ A. Reinstra, “Hoe vermaakt dit huis de vrome zielen,” *Keppelstok* 74, (juni 2007): 19.

⁵⁶ C. Bakker, “De Ykema’s van Wymbritseradiel en de kerk van Westhem,” *Keppelstok* 74, (juni 2007): 24.

⁵⁷ S. van Lier en Regn. Steensma, *Friese kerken: een inleiding* (Gorredijk: Bornmeer, 2009), 143.

1.2. *Geografie en ruimte: Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) geografische landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling.*

Het huidige kerkgebouw is gebouwd in 1708 ter vervanging van het oude gebouw. Het is een eenvoudige eenbeukige kerk met een driezijdige koorsluiting. Het interieur is ook grotendeels afkomstig uit deze periode. De indeling van het interieur is enigszins opvallend de preekstoel is tegen de oostmuur geplaatst. Naast de preekstoel staan twee kerkenraadsbanken evenwijdig aan de muren. Door middel van een doophek worden de preekstoel en banken gescheiden van de rest van het interieur. Haaks aan de noordmuur lopen de mannenbanken en aan haaks aan de zuidmuur de vrouwenbanken. Deze opstelling is opvallend omdat op deze manier een liturgische ruimte wordt gecreëerd in het koor van de kerk. Binnen Friesland maakte deze opstelling van het interieur haar intrede halverwege de achttiende eeuw. De kerk van Westhem zou hiermee dus een van de vroegste voorbeelden zijn van deze oriëntatie (van het interieur) binnen Friesland.⁵⁸

Afbeelding 2: Kerkzaal vanaf de galerij

⁵⁸ S. ten Hoeve, P. Karstkarel en Regn. Steensma, *Kerken in Friesland: gebouwen, inrichting en gebruik* (Baarn: Bosch & Keuning, 1985), 100.

- 1.3. **Techniek:** *Belang van het gebouw/interieur/object als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en).*
- 1.4. **Innovatie:** *Belang van het gebouw/interieur/object wegens innovatieve waarde of pioniers karakter.*
- 1.5. **Herinnering:** *Belang van het gebouw/interieur/object wegens bijzondere herinneringswaarde.*
- 1.5.1. In de kerkzaal ligt een viertal zerken voor leden van de familie Ykema. De oudste zerk is voor Yke Johannes Ykema (†1751). Zijn vrouw Trijntje Grotjus (†1768) heeft ook een zerk. Er is ook een zerk voor de vrouw van Theodorus Ykema: Mary Jans Bouma (†1772). Oorspronkelijk lag deze zerk bij de ingang van de kerk. Deze drie zerken zijn beschadigd doordat de wapens en titels zijn weggehakt. Alleen de zerk voor Johannes Ykema (†1798) is niet beschadigd. Hij was de zoon van Yke Johannes en Trijntje.⁵⁹
- 1.5.2. Oorspronkelijk hing er ook een memoriebord aan de peiwand. Deze is waarschijnlijk verdwenen toen de peiwand werd gewijzigd in het begin van de twintigste eeuw. Het bord refereerde naar de bouw van de kerk in 1708 en hoe de eerste steen is gelegd door Duco van Burmania, de zoon van de plaatselijke grietman.⁶⁰

Tabel 1: Cultuurhistorische Waarde

	1.1 Religieus cultureel	1.2 Geografie en ruimte	1.3 Techniek	1.4 Innovatie	1.5 Herinnering	1.0 Gemiddelde
A						
B	B	B			B	B
C			C	C		

⁵⁹ Reinstra, "Vrome zielen," 20.

⁶⁰ Reinstra, "Vrome zielen," 19-20.

Afbeelding 3: Grafzerk van Johannes Ykema

2. Architectonische en architectuurhistorische waarde:

- 2.1. Historische waarde: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek.*

De dertiende-eeuwse zadeldaktoeren is het oudste gedeelte van de kerk. De toren is opgebouwd uit rode en gele kloostermoppen. In de westgevel zit een spitsboogvenster met een kraalprofiel, daarboven zit nog een klein rondboogvenster. Bovenin zitten aan alle kanten twee rondbogige galmgaten. Door de jaren heen is de toren veel gewijzigd en hersteld. Op de benedenverdieping zijn aan de binnenkant nog sporen te vinden van een overwelling. Ook bevinden zich meerdere nissen en uitsparingen in de toren.⁶¹

- 2.2. Onderdeel van een oeuvre: *Bijzonder belang van het gebouw/interieur/object voor het oeuvre van een bouwmeester, architect, ingenieur of kunstenaar.*

- 2.2.1. Bij de vernieuwing van het kerkgebouw in 1708 zijn meerdere vaklieden ingeschakeld voor het vervaardigen van het nieuwe exterieur en interieur. Hiervan zijn twee vervaardigers die opvallen vanwege ander werk wat zij hebben geleverd. Allereerst werd Auke Bouwes Disma ingeschakeld voor het opbouwen van de nieuwe kerk te Westhem voor een som van 1225 carolusguldens. Disma was een vroedsman die ook heeft gewerkt aan de kerk en toren van de Hervormde kerk te Lemmer in 1716. Ook werkte hij aan de verbouwing van de Martinikerk te Sneek tussen 1682 en 1719.⁶²
- 2.2.2. Naast hem wordt ook meester timmerman Steffen Lolkes uit Wolsum genoemd. Hij kreeg 56 guldens en 15 stuivers betaald voor metsel en arbeidsloon. In 1732 heeft hij ook gewerkt aan het exterieur van de kerk te Sandfirden, die grote overeenkomsten vertoont met de kerk te Westhem.⁶³
- 2.2.3. De preekstoel is vervaardigd door kistemaker Gerben Ferdinands (Schelstrate(n)) uit Sneek voor 110 guldens. Het is niet bekend of hij ook andere preekstoelen heeft vervaardigd.⁶⁴

⁶¹ P. Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken: Van Harlingen tot Wilhelmshaven* (Gorredijk: Uitgeverij Noordboek, 2007), 303.

⁶² Reinstra, "Vrome zielen," 17.

⁶³ Idem.

⁶⁴ Idem.

Afbeelding 4: Westgevel toren

2.3. *Esthetische kwaliteiten: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.*

2.3.1. De esthetische kwaliteiten komen in het exterieur vooral van de dertiende-eeuwse toren en het wisselend gebruik van gele en rode kloostermoppen. Qua vorm heeft de toren een zadeldak typerend voor veel Friese kerken.

2.3.2. In het interieur komt de esthetische kwaliteiten vooral van de eenheid van het interieur. Grotendeels is de inrichting ontstaan tijdens de verbouwing in 1708. Er is een duidelijke opstelling van het meubilair richting de preekstoel aan de oostmuur van de kerk. De mannenbanken aan de noordmuur, vrouwenbanken aan de zuidmuur en de kerkenraadsbanken aan beiden kanten van de preekstoel zorgen voor een evenwicht in het interieur. Versterkt door de ovale vensters in het koor en de rondboogvensters die voor voldoende lichtinval zorgen. De kleurstelling van het interieur geeft het meubilair een meer modern uiterlijk.⁶⁵

2.4. *Bijzonder materiaal/ornamentiek: Belang van het gebouw/interieur/object wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst.*

2.4.1. Het spitsboogvenster in de westgevel van de toren is voorzien van een kraalprofiel.

2.4.2. In de kerkzaal zijn de mannenbanken en het doophek versierd met zwarte bollen. Op de vrouwenbanken zijn zwarte siervazen aangebracht.

2.4.3. Het doophek en het hek op de galerij zijn versierd met gedraaide balusters.

2.4.4. Op de preekstoel bevinden zich ook meerdere versieringen. Op de hoekstijlen zijn bloemfestoenen met kwasten op het eind gesneden. Ook op het klankbord is in het midden bloemfestoen gesneden. Op de hoeken van het klankbord zijn ook bollen aangebracht.

2.5. *Samenhang: Belang van het gebouw/interieur/object wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).*

Zoals bij veel kerken zijn de toren en het kerkgebouw dus niet tegelijk ontstaan. De samenhang tussen deze twee onderdelen is dus niet heel hoog. Het zou kunnen worden beargumenteerd dat het gebruik van rondbogige galmgaten en rondbogige venster de samenhang wel versterkt. Voor het kerkgebouw geldt dat interieur en exterieur beter op elkaar aansluiten, omdat het gehele kerkgebouw in 1708 is vernieuwd. Zoals het eerder genoemd zorgen de grote rondboogvensters voor genoeg lichtinval. Ook de ovale vensters in het koor versterken de symmetrie in de kerkzaal.

⁶⁵ L.K. van der Meer, "De Hervormde kerk van Westhem," Kerkbeschrijvingen, Stichting Alde Fryske Tsjerken, geraadpleegd op 7 augustus, 2021, <https://aldefrysketsjerk.nl/p/Kerkbeschrijvingen/saft%7C263f2085-c184-4fc3-b1e6-143e61c643f7/>.

Tabel 2: Architectonische en Architectuurhistorische waarde

	2.1 Historische waarde	2.2 Oeuvre	2.3 Esthetiek	2.4 Materiaal + Ornamentiek	2.5 Samenhang	2.0 Gemiddelde
A						
B	B	B			B	B
C			C	C		

Afbeelding 5: Het doophek

3. Ensemblewaarde extern

- 3.1. Ensemble: *Betekenis van het exterieur als essentieel (Cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

Zoals bij punt 2.5 al genoemd de toren is in de dertiende eeuw ontstaan, terwijl het kerkgebouw in 1708 ter vervanging van het oude is gebouwd. Dit verschil is ook terug te zien in de gebruikte materialen. De toren is opgebouwd uit rode en gele kloostermoppen. Het gebouw is opgebouwd uit roodbruine baksteen. Er zijn ook verbindingen elementen in het exterieur zoals de rondbogige galmgaten in de toren en de rondbogige vensters in het gebouw. De kerk heeft een herkenbare vorm van een eenbeukig schip met een driezijdige koorsluiting. Qua verhouding zou kunnen worden gezegd dat het kerkgebouw iets smaller en korter is ten opzichte van de toren.⁶⁶

Afbeelding 6: Noordmuur van de kerk

⁶⁶ P. Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 303.

Tabel 3: Ensemblewaarde Extern

	3.1 Ensemble
A	
B	
C	C

4. Ensemblewaarde intern:

- 4.1. Ensemble: *Betekenis van het interieur/object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex.*

Het interieur is grotendeels ontstaan tijdens het bouwen van de nieuwe kerk in 1708. Interieuronderdelen zoals de preekstoel, het bankwerk, het doophek en de hardstenen vloer zijn goed op elkaar afgestemd. Versieringen zoals de gedraaide balusters komen terug in zowel het doophek als het hek op de galerij. Of de bollen die zowel terugkomen op de mannenbanken als het klankbord van de preekstoel. Het houten gewelf is pas later in 1861 toegevoegd aan het interieur. De blauwgroene kleur van het gewelf sluit goed aan bij het houtwerk in het voorportaal en contrasteert met de gele kleur van het meubilair. Rond 1900 is de peiwand overigens ook grotendeels vernieuwd, dit komt terug bijvoorbeeld in de marmerimitatie in de wand die niet echt aansluit bij de rest van het interieur.⁶⁷

Tabel 4: Ensemblewaarde Intern

	4.1 Ensemble
A	
B	B
C	

⁶⁷ Reinstra, "Vrome zielen," 20-1.

5. Gaafheid en herkenbaarheid:

5.1. Architectonisch: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur.*

5.1.1. Het oudste gedeelte van de kerk is dus de toren. Deze is echter door de jaren heen voortduren hersteld en gewijzigd. Hierdoor is het metselwerk en de constructie van de toren meerdere keren gewijzigd. De toren is dus ook geen gaaf voorbeeld van Romaanse bouwkunst, hoewel er wel sporen hiervan aanwezig zijn in de toren (zie punt 5.4).⁶⁸

5.1.2. Het nieuwe kerkgebouw dat in 1708 werd gebouwd heeft minder wijzigingen ondergaan en is dus beter herkenbaar. Het gaat om een klein zaalkerkje met aan beiden kanten twee rondbogige vensters. In de oostelijke gevels zitten ovale vensters. Ook de preekstoel, mannen- en vrouwenbanken en het doophek zijn oorspronkelijk zo in het interieur geplaatst. De peiwand is in de twintigste eeuw gewijzigd en ook de zerken zijn pas later in de kerkzaal geplaatst.⁶⁹

5.2. Conditie: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid.*

Qua onderhoud zijn er wel een paar onderdelen van de kerk die in minder staat verkeren op het moment van bezoek (30 juli 2021). Zo zijn er in het voorportaal beschadigingen aan de kalklaag op verschillende muren. Dat geldt ook voor de kalklaag op de muren van de kerkzaal. Daarnaast zijn er nog kleine beschadigingen aan de lambrisering aan de westmuur op galerij en de kerkenraadsbanken in het koor. Aan de preekstoel is het vooral de bekleding die beschadigd is en toe aan vervanging.

Afbeelding 7: Conditie Westhem

⁶⁸ Reinstra, "Vrome zielen," 8.

⁶⁹ Reinstra, "Vrome zielen," 21.

5.3. Historische functie: *Belang van het gebouw/interieur/object als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie.*

- 5.3.1. De opstelling van het meubilair geeft goed de oorspronkelijke functie van de ruimte weer. Zoals bij punt 1.2 als genoemd wordt met deze opstelling een liturgisch centrum gecreëerd in het koor van de kerk. Een trend die halverwege de achttiende eeuw ontstond binnen Friese protestantse kerken. De mannenbanken en vrouwenbanken staan beiden haaks respectievelijk aan de noord-en zuidmuur. De aandacht gaat uit naar de preekstoel. Die is in het midden van het koor tegen de oostmuur geplaatst.
- 5.3.2. Andere interieuronderdelen waarbij de historische functie nog duidelijk herkenbaar zijn de preekstoel, de vier grafzerken van de familie Ykema en het harmonium.

Afbeelding 8: Oostmuur toren (van binnenuit)

5.4. *Bouw -en gebruiksfases: Belang van het gebouw wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfases.*

- 5.4.1. In de binnenkant van de toren zijn veel bouwsporen te vinden zoals: de resten van een gewelf op de begane grond, dichtgezette balkgaten en nisjes in de west- en noordmuur.⁷⁰
- 5.4.2. Binnen het interieur is het houten tongewelf een duidelijk voorbeeld van een bouwhistorische ontwikkeling. Het oorspronkelijke stenen gewelf is vervangen in 1861 om het interieur meer laten aansluiten bij wat in die tijd gebruikelijk was. Daarvoor keken kerkgangers namelijk rechtstreek op de kapsanten.⁷¹
- 5.4.3. Er zijn oude fundamenteën gevonden van de voorganger van het huidige kerkgebouw in Westhem. Deze fundamenteën lagen onder de noord- en zuidmuur en lieten zien dat de voorganger van de Bartholomeuskerk oorspronkelijk langer was.⁷²

5.5. *Ensemble: Belang van het gebouw wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.).*

Zoals genoemd bij punt 3, ensemblewaarde extern, heeft de kerk een exterieur waarin een duidelijke vorm is te zien. Ondanks het feit dat het kerkgebouw en de toren in verschillende fases zijn opgebouwd. Wat betreft de overige onderdelen is er een kerkhof rondom het gebouw waar nog actief wordt begraven. Hoewel er relatief weinig graven staan op het kerkhof. Op het kerkhof loopt er een pad naar de ingang in de noordmuur. Buitenom het kerkhof staan nog een aantal bomen en andere beplanting richting het water. Aan de oostelijke kant van het kerkhof zit de toegangspoort.

5.6. *Omgeving: Belang van het gebouw/interieur/object in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.*

De kerk van Westhem ligt op een kleine terp net achter de Hemdijk. Om precies te zijn staat de kerk in het buurtschap Feytebuorren. De kerk maakt dus niet van een dorpsgezicht, maar heeft wel een bijzondere ligging aan het water. Het maakt de kerk wel typerend voor haar omgeving.

⁷⁰ Reinstra, "Vrome zielen," 21.

⁷¹ Reinstra, "Vrome zielen," 18.

⁷² Reinstra, "Vrome zielen," 15.

Tabel 5: Gaafheid en Herkenbaarheid

	5.1 Architectonisch	5.2 Conditie	5.3 Historische functie	5.4 Fasen	5.5 Ensemble	5.6 Omgeving	5.0 Gemiddelde
A							
B	B	B	B	B		B	B
C					C		

Afbeelding 9: Ligging Bartholomeuskerk Westhem

6. Zeldzaamheid:

6.1. Absolute zeldzaamheid: *Belang van het gebouw/interieur/object wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorische, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht.*

In de toren hangen twee klokken. De oudste klok komt uit 1353. Op deze klok staat de naam van Bartholomeus, aan wie de kerk was gewijd. Op de andere klok uit 1639 staat de naam Luidulfrus, een pastoor die in Westhem werkte.⁷³

6.2. Relatieve zeldzaamheid: *Uitzonderlijk belang van het gebouw/interieur/object wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van kwaliteiten (cultuurhistorisch, architectuur- en kunsthistorische of ensemble waarden).*

6.2.1. In de kerk liggen vier zerken voor leden van de familie Ykema. De grafzerken van Yke Johannes Ykema (†1751), Trijntje Grotjus (†1768) en Johannes Ykema (†1798) zijn in de hardstenen vloer van de kerkzaal gelegd. De grafzerk voor Mary Jans Bouma (†1772) lag tot 2000 bij de ingang van de kerk. Helaas zijn de zerken van Yke Johannes, Trijntje en Mary Jans beschadigt. Hier zijn de wapens en titel weggehakt.⁷⁴

6.2.2. De preekstoel is vervaardigd door kistemaker Gerben Ferdinands (Schelstrate(n)) uit Sneek. De preekstoel heeft een zeshoekige kuip en staat met een eenvoudig voetstuk op de grond. De kuip is op de hoekstijlen versierd met bloemfestoenen en kwasten. Op het klankbord is in het midden ook bloemfestoenen gesneden. Op de hoeken van het klankbord hangen bollen. Het klankbord is vrijwel niet versierd. De trap loopt langs de oostmuur en om een trappaal. De preekstoel is dus vrij eenvoudig en sober vormgegeven, maar binnen de kerk is het een van de belangrijkste interieuronderdelen.

6.2.3. In de kerk van Westhem was er geen ruimte voor een orgel. Daarom staat op de galerij een harmonium gemaakt door firma Muhleisen uit Straatsburg.⁷⁵

Tabel 6: Zeldzaamheid

	6.1 Absoluut	6.2 Relatief	6.0 Gemiddelde
A			
B	B		
C		C	C

⁷³ Van der Meer, "Westhem".

⁷⁴ Reinstra, "Vrome zielen," 20.

⁷⁵ W. Hissink, "Westhem, Voormalige Hervormde Bartholomeuskerk," de Orgelsite, geraadpleegd op 7 augustus, 2021, <https://www.orgelsite.nl/westhem-voormalige-hervormde-bartholomeuskerk/>.

Afbeelding 10: Preekstoel Westhem

7. Situationele waarde:

- 7.1. Situationele intern: *Bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object/interieur voor het aanzien van zijn omgeving.*

Het interieur van de kerk is dus eenvoudig en sober vormgegeven. Het meest opvallende is misschien de kleurstelling in het voorportaal en de kerkzaal. De blauw(groene) en gele/oker kleur contrasteert mooi met elkaar en de witgekalkte muren. Een ander bepalend object voor de omgeving zijn de vier zerken van de familie Ykema. Zij zijn een fysieke herinnering aan de (boeren)adel familie die en hun bestuurlijke invloed in de kerk en haar omgeving.

- 7.2. Situationele extern: *Bijzondere betekenis van het gebouw voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek.*

De situationele waarde van het exterieur wordt vooral bepaald door de ligging van de kerk en de bouwhistorische significantie van de toren. De kerk staat op een kleine terp buiten in het buurtschap Feytebuorren aan het water. Hierdoor en door de gemêleerde rode en gele kloostermoppen valt de kerk erg op in zijn omgeving. Het is een van de weinige restante van de middeleeuwse oorsprong van het dorp Westhem.⁷⁶

Tabel 7: Situationele waarde

	7.1 Intern	7.2 Extern	7.0 Gemiddelde
A			
B		B	B
C	C		

⁷⁶ Karstkarel, "Alle middeleeuwse kerken," 303.

8. Overzicht Waarden Bartholomeuskerk te Westhem

	1.0 Cultuur Historisch	2.0 Architectuur	3.0 Ensemble Extern	4.0 Ensemble Intern
A				
B	B	B		B
C			C	

	5.0 Gaafheid Herkenbaarheid	6.0 Zeldzaamheid	7.0 Situationeel	8.0 Gemiddelde
A				
B	B		B	B
C		C		

Actuele situatie

Basisgegevens van het gebouw:

- **Bouwperiode en architect:** Toren (13e /14e eeuws). Kerk is vernieuwd in 1708.
- **Gebruiker(s):** Plaatselijke commissie Westhem
- **Wettelijk eigenaar:** Stichting Alde Fryske Tsjerken
- **Adresgegevens:** Feytebuorren 1, 8616 LB Westhem
- **Monumentenstatus:** Rijksmonument 39822
- **Huidig gebruik:** Tsjerkepaad, concerten, exposities, verhuur rouw- en trouwdiensten.

Gebouwaspecten:

- **Bouwtechnische staat:** De kerk verkeert in een redelijke bouwtechnische staat. Deels komt het doordat de kerk is vernieuwd in 1708 en dus minder oud is dan de kerken in Westhem en Weidum. Anderzijds is de kerk volledig gerestaureerd in 2005 wat de bouwtechnische staat van het gebouw ook heeft verhoogd.
- **Instandhouding behoefte:** De Bartholomeuskerk is een rijksmonument en dus geldt er opnieuw de zorgplicht. Het interieur is wel soberder vormgegeven waardoor er bijvoorbeeld geen orgel is waarmee rekening moet worden gehouden bij de instandhouding van het gebouw.
- **Restauratie en evt. achterstand:** De kerk is recentelijk in 2005 volledig gerestaureerd er is dus weinig achterstallig onderhoud.
- **Energiekosten:** Qua energiekosten is het een groot voordeel dat de Bartholomeuskerk klein is ten opzichte van de andere twee kerken. Zo is het makkelijker en goedkoper de kerk te verwarmen.
- **Aanwezigheid van bijgebouwen zoals keuken en toilet:** Ja, in het voorportaal is een toilet aangebracht onder de trap naar de galerij. In het gangpad naar de trap is een keuken gemaakt.
- **Aantal zitplaatsen:** 80
- **Opdeelbaarheid ruimte voor multifunctioneel gebruik:** De kerk is op dit moment al verdeeld in meerdere ruimtes. Allereerst is er de toren en de ruimte daaronder die nu als berging wordt gebruikt. Ook is er het voorportaal van de kerk met een keuken, toilet en de trap naar de galerij. Als laatste is er de kerkzaal en galerij.
- **Waardevol interieur:** Sober interieur uit ca. 1708.
- **Aanwezigheid monumentaal orgel:** De Bartholomeuskerk heeft geen orgel, maar een harmonium.
- **Aanwezigheid onroerende interieuronderdelen:** Mannen-en vrouwenbanken respectievelijk haaks op de noord- en zuidmuur, het doophek en de preekstoel.
- **Aanwezigheid roerende interieuronderdelen:** Zilveren doopbekken, doopbekkenring, Statenbijbel uit 1657, twee aankondigingsborden en twee collectestokken.
- **Aanwezigheid pastorie:** Nee

Locatie aspecten:

- **Kadastrale gegevens:**
 - Kadastrale gemeente: Heeg
 - Sectie: K
 - Grondperceel: 304
- **Nabijheid basisvoorzieningen:** Voor basisvoorzieningen is Westhem vooral toegewezen op het nabijgelegen Blauwhuis. In Blauwhuis is onder andere een bakkerij, postkantoor, restaurant en woonzorgcentrum 'it Teatskehûs'. Vlak bij de kerk ligt ook de 'Pollepleats' dit is een verbouwde boerderij die te huren is als groepsaccommodatie, vergaderlocatie of locatie feesten.
- **Ruimtelijke en stedenbouwkundige situering:** De kerk staat ten noorden van de buurtschap De Kat. Ten oosten van de kerk staan twee woningen en ten noordoosten staat een boerderij met meerdere stallen.
- **Liggend in beschermd stads- of dorpsgezicht:** Nee
- **Parkeergelegenheid:** Vlak bij de kerk is een klein pleintje met plek voor vier auto's. Daarnaast zijn er in het dorp zelf parkeergelegenheden langs de weg, op loopafstand van de kerk.
- **Bereikbaarheid met openbaar vervoer:** Er is een bushalte (De Kat) op zo'n 200 meter van de kerk. Op dit moment rijden er geen bussen langs deze halte.
- **Mogelijkheid tot bouwen of verkleinen:** Nee
- **Aanwezigheid kerkhof en eventuele lopende grafrechten:** Het kerkhof is in bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken en wordt beheerd door de Plaatselijke Commissie. Aan de noord- en zuidzijde van de kerk liggen tegenwoordig nog graven. In de kerkzaal liggen vier grafzerken.
- **Eigendom van de toren:** Gemeente Súdwest-Fryslân

Toekomstvisie

Particulier verhuur:

- De toekomstige bestemming die het meest voor de hand ligt is het verhuren van de kerk voor trouw -of rouwdiensten. Dit komt voornamelijk door de ligging van de kerk (punt 5.6); losstaand van het dorp en schilderachtig aan het water. De situationele waarde van het exterieur (punt 7.2) en de ensemblewaarde van het interieur (punt 4) versterken het karakter van de kerkruimte voor plechtige gelegenheden. Bovendien zijn er al faciliteiten aanwezig die handig zijn voor rouw- en trouwdiensten zoals een keukentje en toilet.
- Het verhuren van de kerk voor trouw- en rouwdiensten is iets wat op dit moment al gebeurt. Zowel op de website van kerk zelf als op de website van de nabijgelegen Pollepleats wordt de Bartholomeuskerk aangewezen als bijzonder trouwlocatie.⁷⁷ Aanpassingen aan de ruimte zouden het gebouw meer geschikt maken voor dit type gebruik. Een eenvoudige manier waarop dit zou kunnen gebeuren is door bijvoorbeeld te zorgen voor een geluids- of lichtinstallatie, afhankelijk van de behoeften van huurders. Het is mogelijk dat hierbij ook wijzigingen in het bankenplan nodig zijn. Daarbij is het aan te raden om rekening te houden met de historische waarde van de ruimte (punt 1.2). Door bijvoorbeeld de oriëntatie van de banken te houden op het doophek en de preekstoel. Of mochten de banken vervangen moeten/kunnen worden rekening te houden met het verschil tussen de mannen- en vrouwenbanken. Door de verschillende versiering terug te laten komen of door de open rugleuningen van de vrouwenbanken terug te laten komen in een nieuw ontwerp.
- Bij het herbestemmen van de kerk is het verstandig om het gebruik af te stemmen met de Pollepleats aangezien deze locatie ook een soortgelijke functie vervult. Door de samenwerking met de Pollepleats te versterken zou het deze eventuele nieuwe bestemming ook succesvoller kunnen maken.

Cultureel of museaal gebruik:

- Een andere mogelijke bestemming die nu ook al deels door kerk wordt vervuld is die van expositieruimte, concertzaal of gehoorzaal. De kerk heeft al voorzieningen die hierbij passen zoals een toilet, keuken en verwarming. Ook de opstelling van het interieur maakt de kerk geschikt hiervoor (punt 1.2). De ruimte is gericht op het liturgische centrum in het koor van de kerk, wat hierdoor als een soort van podium functioneert. Het kan zijn dat er aanpassingen aan het bankenplan nodig zijn om meer ruimte te creëren of de opstelling van het interieur flexibeler te maken. Mogelijk kunnen er ook aanpassingen worden gemaakt om de akoestiek van de ruimte te verbeteren, kan de ruimte op de galerij beter benut worden (door de afwezigheid van een orgel is hier meer ruimte dan gewoonlijk) of te zorgen voor een verbeterde technische infrastructuur (licht, geluid, etc.).
- Andere typen functies die onder deze categorie vallen zijn die van een museale functie en theaterzaal. Voor een museale functie is het vaak gewenst om de ruimte in verschillende eenheden op te delen en daarvoor is de Bartholomeuskerk te klein. Ook heeft de ruimte niet een hoge cultuurhistorische waarde (punt 1.0) waardoor het interieur zelf niet een museale waarde heeft. Wat betreft theaterzaal zijn er nog veel meer ingrijpende aanpassing nodig om aan de eisen te voldoen. Ook met grotere dorpen in de buurt kan valt het te betwijfelen of er vraag is naar zo'n functie.

⁷⁷ Zie <https://pollepleats.nl/kerkje-westhem/>

Bronnen

Bakker, Cor. “De Ykema’s van Wymbritseradiel en de kerk van Westhem.” *Keppelstok* 74, (juni 2007): 24-33.

Hissink, Willemijn. “Westhem, Voormalige Hervormde Bartholomeuskerk.” de Orgelsite. Geraadpleegd op 7 augustus, 2021. <https://www.orgelsite.nl/westhem-voormalige-hervormde-bartholomeuskerk/>.

Hoeve, Sytse ten, Peter Karstkarel en Regnerus Steensma. *Friese kerken: een inleiding*. Baarn: Bosch en Keuning, 1985.

Karstkarel, Peter. *Alle middeleeuwse kerken: Van Harlingen tot Wilhelmshaven*. Gorredijk: Uitgeverij Noordboek, 2007.

Meer, L.K. van der. “De Hervormde kerk van Westhem.” Kerkbeschrijvingen. Stichting Alde Fryske Tsjerken. Geraadpleegd op 7 augustus, 2021. <https://aldefrysketsjerken.nl/p/Kerkbeschrijvingen/saft%7C263f2085-c184-4fc3-b1e6-143e61c643f7/>.

Reinstra, Albert “Hoe vermaakt dit huis de vrome zielen.” *Keppelstok* 74, (juni 2007): 5-23.

Willems, Hans. *Levende stenen*. Dokkum: Uitgeverij Wijdemeer, 2020.

Conclusie en Aanbevelingen

Het doel van deze rapportage was om een instrumentarium op te stellen voor de waardering van kerkgebouwen met het oog op herbestemming en deze te toetsen. Dat is gelukt, maar de adviezen brengen misschien nog niet de gewenste rigoureuze nieuwe stappen met zich mee voor de kerkgebouwen. In het rapport van Jan Doede Niemeijer en Rudolf Jan Wielinga uit 2018 wordt namelijk als advies meegegeven om minder behoudend om te gaan met de interieurs. Het instrument is minder geschikt om tot deze minder behoudende adviezen te komen. Kerken zoals Westhem (middelmatic beoordeeling in 2018) en Schalsum (bijzonder middelmatic in 2018) leveren nog geen verschillende adviezen op ten opzichte van een hoger gewaardeerde kerk zoals die van Weidum. Enerzijds komt dit doordat de kerken nog niet direct met elkaar worden vergeleken. De opstelling van het meubilair van de Nicolaaskerk heeft natuurlijk op zichzelf waarde, maar een lagere waarde vergeleken met de opstelling van het meubilair in de Johanneskerk. Een verbetering zou dus zijn om de kerken ook met elkaar te vergelijken om meer te kunnen zeggen over de waarde van een kerkgebouw of interieur binnen het bestand van de stichting. Anderzijds laat dit instrument ook zien dat juist alle gebouwen bepaalde waarden hebben, ook 'sobere boerenkerken' zoals die in Westhem. Goede herbestemming doet juist recht aan de waarden van elk gebouw en de elementen die het bijzonder maken.

Persoonlijk zie ik dit instrument als een handreiking voor de waarderingscommissie om bij de waardering van nieuwe kerkgebouwen ook meer rekeningen te houden met het potentieel van een gebouw. Vergelijkbaar met het onderzoek van mede-stagiair Geanne Panstra waarin zij pleit ook het gebruikspotentieel van een gebouw mee te rekenen in de meegeefsom. Ook zou dit instrument voor het bureau meer inzichtelijk kunnen maken waarom bepaalde activiteiten of bestemmingen geschikter zijn voor kerken. Namelijk op basis van de waarden en de actuele situatie van een gebouw.

Er zijn nog verschillende andere manieren waarop dit instrument zou kunnen worden verbeterd. Allereerst zou het nog meer kunnen worden verfijnd. Een voorbeeld hiervan is waarde 1.4: innovatie. Deze waarde is in dit rapport nog niet één keer sterk naar voren gekomen. De waarde lijkt vooral bedoeld voor nieuwe geloofsgemeenschappen die zich ergens hebben gevestigd. Het is de vraag hoe relevant deze waarde is voor PKN of voormalig Nederlands Hervormde kerkgebouwen. Er zou ook meer kunnen worden gedaan met de plannen van het impresariaat om kerken thematisch in te delen. Bijvoorbeeld door de bestemmingsmogelijkheden in dezelfde categorieën te verdelen. Mede door tijdgebrek was er hiervoor geen plaats meer in dit rapport. Ook zijn er bij de actuele situatie nu factoren buiten beschouwing gelaten die nieuwe ideeën kunnen opleveren of kansen aan het licht brengen. Zoals sociaal-maatschappelijke factoren, netwerk en commitment en ruimte-economische ontwikkeling. Ook zou er nauwer kunnen worden samengewerkt met de plaatselijke commissies in het formuleren van een toekomstvisie voor een kerkgebouw. Tijdens het bezichtigen van de kerken sprak ik vaak kort met een lid van de plaatselijke commissie. Hun inzichten waren niet alleen belangrijk voor het schetsen van de actuele situatie van het gebouw, maar zij konden ook vertellen wat hun of anderen persoonlijk aansprak aan het gebouw. Zij zijn het meest bekend met de beleving van het gebouw en de emotionele of religieuze waarden die eraan verbonden zijn.

De bovengenoemde verbeterpunten geven misschien ook een idee hoe grotere creatieve ideeën voor de herbestemming van kerkgebouwen kunnen worden geformuleerd. Door bijvoorbeeld nauwer samen te werken met de plaatselijke commissie en een beter beeld te krijgen van bijvoorbeeld de ruimte-economische ontwikkeling van de omgeving. Persoonlijk ben ik wel enigszins teleurgesteld dat ik zelf niet tot spannende nieuwe inzichten ben gekomen voor de bestemmingen van deze drie kerken. Dat kan deels komen door mijn eigen voorzichtigheid, maar ook in het nader bestuderen van de kerken is bij mij waardering ontstaan voor de

eigen waarden en elementen van elk gebouw. Hierin ligt volgens mij ook een kans voor de toekomst. Een van de middagen die ik tijdens de stage heb meegemaakt illustreert dat idee goed. Bij een bijeenkomst in de dorpskerk van Huizum zat ik met studenten human resource management in de kerkzaal. Hun inzichten over de kerk zelf, de stichting en het werk van de stichting waren interessant en vernieuwend voor mij. Tegelijkertijd zette een van de studenten tijdens het gesprek zijn koffiekopje op een van de herenbanken. In dat moment was hij zich niet helemaal bewust van de waarde van die herenbank en de (kleine) schade die hij mogelijk zou kunnen aanbrengen. Daar ligt misschien ook een rol voor dit rapport/instrument. Mensen met nieuwe verfrissende perspectieven van buitenaf bewust maken van de elementen die het gebouw in eerste instantie haar waarde geven. Een fusie van nieuwe en oude inzichten kunnen ervoor zorgen dat grote creatieve ideeën op een gepaste manier vorm worden gegeven. Zodat elke kerk een bestemming krijgt die haar eigen waarden versterkt.